

Οδηγός

για τους εκπαιδευτές
των

Σχολείων

Δεύτερης Ευκαιρίας

σε Καταστήματα Κράτησης

Κ. Δημητρούλη - Ε. Ρηγούτσου

Αθήνα 2017

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗΣ ΚΑΙ ΝΕΑΣ ΓΕΝΙΑΣ

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗ ΦΥΛΑΚΗ
ΟΔΗΓΟΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΕΣ
ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΔΕΥΤΕΡΗΣ ΕΥΚΑΙΡΙΑΣ
ΣΕ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΚΡΑΤΗΣΗΣ

W.IN.NE.R Photo Class

2ο ΣΔΕ Κοροδαλού. «Γεώργιος Ζουγανέλης»

Κ. Δημητρούλη
Ε. Ρηγούτσου

Επιμέλεια: Β. Νικολοπούλου, Α. Λύτσιου

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ

ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΕΑ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗΣ & ΝΕΑΣ ΓΕΝΙΑΣ ΠΑΥΣΑΝΙΑ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

Η Ευρωπαϊκή Ατζέντα για την Εκπαίδευση Ενηλίκων στοχεύει στην αύξηση της συμμετοχής των ενηλίκων στη Διά Βίου Μάθηση και αναδεικνύει ως καθοριστικές επιδιώξεις την κοινωνική ένταξη και την άρση του κοινωνικού αποκλεισμού. Για να μπορούν όλοι οι πολίτες να αποκτούν και να αναβαθμίζουν τις γνώσεις και τις δεξιότητές τους, για να εξασφαλίζουν την κοινωνική, προσωπική και επαγγελματική τους εξέλιξη.

Όλοι ανεξαιρέτως. Και, πολύ περισσότερο αυτοί, οι οποίοι, έστω και προσωρινά, στερούνται την ελευθερία τους στο πλαίσιο του σωφρονισμού, όπως τον ορίζει το σύγχρονο δικαιοσύνη μας σύστημα. Γιατί η ακραία αυτή πράξη της στέρησης της ελευθερίας, δεν μπορεί παρά να είναι ταυτόχρονη με την αντιμετώπιση των συνθηκών και των δεδομένων που άνοιξαν, σε όλους εκείνους που παραβιάζουν το νόμο, το δρόμο προς την παραβατικότητα και τη διάπραξη εγκληματικών πράξεων.

Η εκπαίδευση στη φυλακή είναι μια εξαιρετικά σημαντική δράση που προετοιμάζει τους κρατούμενους για τη ζωή «εκτός», ανακουφίζοντας συγχρόνως από το δυσβάσταχτο βάρος του εγκλεισμού. Η εκπαίδευση των κρατουμένων έχει στόχο την απόκτηση, τη συμπλήρωση και την αναβάθμιση των γνώσεων και των δεξιοτήτων τους.

Η Γενική Γραμματεία Διά Βίου Μάθησης και Νέας Γενιάς, σε συνεργασία με το Υπουργείο Δικαιοσύνης, έχει προχωρήσει στην ίδρυση και λειτουργία Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας μέσα σε Καταστήματα Κράτησης. Ιδιαίτερα την τελευταία διετία έχει προκρίνει στην πολιτική της τη δημιουργία πολλών νέων δομών και τον εξορθολογισμό των απαραίτητων νομικών διατάξεων και των διοικητικών κανόνων για την καλύτερη λειτουργία και παροχή εκπαίδευσης στους έγκλειστους. Έθεσε τις βάσεις για να μετατραπεί ο χρόνος έκτισης ποινής όσο το δυνατόν περισσότερων κρατουμένων, σε χρόνο απόκτησης εφοδίων για τη μετέπειτα ζωή τους.

Ο Οδηγός που κρατάτε στα χέρια σας, και που εκδόθηκε στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ατζέντας, φιλοδοξεί να αποτελέσει εργαλείο υποστήριξης του κοινωνικού έργου και του αγώνα του εκπαιδευτικού δυναμικού των Σ.Δ.Ε. μέσα στα Καταστήματα Κράτησης. Και αυτός είναι ο δικός μας αγώνας, ο αγώνας της εκπαίδευσης. Όχι απλά ενάντια στο έγκλημα, αλλά απέναντι στην υποτροπή, στην περιθωριοποίηση, στον κοινωνικό αποκλεισμό.

Ο αγώνας μας δίπλα στον άνθρωπο.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	11
1. Το ελληνικό και ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο εκπαίδευσης στη φυλακή ..	13
2. Ιστορική Αναδρομή της Εκπαίδευσης Ενηλίκων σε χώρους εγκλεισμού .	17
2.1 Η Διεθνής εμπειρία.....	17
2.2 Η Ευρωπαϊκή εμπειρία.....	18
2.3 Η Ελληνική εμπειρία	20
3. Η φυλακή: συνέπειες εγκλεισμού για τον κρατούμενο	26
4. Στόχοι και αποτελέσματα της εκπαίδευσης στις φυλακές	29
5. Το εκπαιδευτικό προφίλ των κρατουμένων.....	33
5.1. Το εκπαιδευτικό προφίλ των κρατουμένων στις ελληνικές φυλακές	34
5.2. Ο κρατούμενος ως εκπαιδευόμενος.	37
5.3. Τι σημαίνει η εκπαίδευση για τον κρατούμενο.....	40
6. Προϋποθέσεις για μια αποτελεσματική εκπαίδευση στις φυλακές	42
7. Οι εκπαιδευτές στο «εκπαιδευτικό πλαίσιο» της φυλακής.....	44
8. Το έργο του εκπαιδευτή: Μεθοδολογία και τεχνικές	49
Επίλογος	55
Βιβλιογραφία.....	57
Παράρτημα.....	62

Αντί προλόγου

«Η χαμένη Ελπίδα»

Δημήτρης, 2016

2° Σ.Δ.Ε. Θεσσαλονίκης
Κατάστημα Κράτησης Θεσσαλονίκης

«[...] Ψάχνω σ' έναν κόσμο απελπισμένο για επιστροφή
και σε κάθε του στροφή
αντικρίζω κομμάτια απ' τη χαμένη μου ζωή.
Προσπαθώ και πάλι να τα ενώσω
και τις πληγές μου να επουλώσω,
και νόημα σε όλα αυτά να δώσω
που θέλησα από την καρδιά μου να ξεριζώσω.
Όσο και αν πονάει, πρέπει να παλέψω,
και μες στη μάχη τη χαμένη μου ελπίδα να ξαναζωντανέψω.
Πρέπει πάλι να προσπαθήσω
και ποτέ ζανά να μην τα παρατήσω [...]

Εισαγωγή

Ο συγκεκριμένος οδηγός απευθύνεται στο εκπαιδευτικό προσωπικό των Σ.Δ.Ε. που λειτουργούν σε Καταστήματα Κράτησης και εκπονήθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος «Ευρωπαϊκή Ατζέντα για την Εκπαίδευση Ενηλίκων». Το πρόγραμμα αυτό διανύει την τρίτη φάση (διετία) και έχει ως Εθνικό Συντονιστή τη Γενική Γραμματεία Διά Βίου Μάθησης και Νέας Γενιάς (Γ.Γ.Δ.Β.Μ.Ν.Γ.). Μία από τις δράσεις της Ατζέντας ήταν και τα σεμινάρια που έγιναν σε Σ.Δ.Ε. Καταστημάτων Κράτησης σε συνεργασία με την ΕΠΑΝΟΔΟ¹, η οποία είναι και εταίρος στο πρόγραμμα. Στα σεμινάρια αυτά συμμετείχαν διευθυντές, υποδιευθυντές και εκπαιδευτικοί των Σ.Δ.Ε., διευθυντές φυλακών, αρχιφύλακες, σωφρονιστικοί υπάλληλοι και υπάλληλοι από την Κοινωνική Υπηρεσία. Η θεματική τους αφορούσε στα βασικά θέματα λειτουργίας ενός εκπαιδευτικού θεσμού μέσα σε σωφρονιστικά καταστήματα, με στόχο τη βελτίωση των δεξιοτήτων των εκπαιδευτών των Σ.Δ.Ε. που εδρεύουν σε φυλακές, την καλύτερη συνεργασία εκπαιδευτών και σωφρονιστικών υπαλλήλων, και την κατανόηση του ρόλου της εκπαίδευσης μέσα στον ιδιαίτερο χώρο των φυλακών, τόσο από τους εκπαιδευτικούς, όσο και από τους σωφρονιστικούς υπαλλήλους.

Η εκπαίδευση στις φυλακές θα πρέπει να διέπεται από τις βασικές αρχές της Εκπαίδευσης Ενηλίκων και τους τρόπους μάθησης των ενηλίκων, απαιτεί όμως επιπλέον, την κατάλληλη επιμόρφωση και ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτών, έτσι ώστε να μπορέσουν να αντιμετωπίσουν τις ιδιαιτερότητες και τις δυσκολίες του συγκεκριμένου εκπαιδευτικού πλαισίου που διαμορφώνεται μέσα στη φυλακή.

1 Η ΕΠΑΝΟΔΟΣ είναι Ν.Π.Ι.Δ., το οποίο εποπτεύεται από το Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, ιδρύθηκε με το Π.Δ. 300/2003 και με τις δράσεις της στοχεύει στην κοινωνική επανένταξη των αποφυλακισμένων.

Ο Οδηγός έχει ως στόχο να παρουσιάσει:

- το θεσμικό πλαίσιο που προβλέπει την υλοποίηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων στις φυλακές
- μια σύντομη ιστορική αναδρομή της εκπαίδευσης στις φυλακές σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο
- το προφίλ των εκπαιδευόμενων στις φυλακές
- το ρόλο των εκπαιδευτών σε εκπαιδευτικές δομές μέσα σε Κ.Κ.
- τη μεθοδολογία και τις τεχνικές εκπαίδευσης στο χώρο των φυλακών

1. Το ελληνικό και διεθνές θεσμικό πλαίσιο εκπαίδευσης στη φυλακή

«Η εκπαίδευση ενηλίκων δεν αποτελεί παθητική απορρόφηση γνώσεων και δεξιοτήτων, αλλά το μέσο με το οποίο οι άνθρωποι μπορούν να διερευνήσουν και να ανακαλύψουν την προσωπική και κοινωνική ταυτότητά τους»

(Συμβούλιο της Ευρώπης, 1990).

Ο κρατούμενος είναι και παραμένει υποκείμενο δικαιωμάτων. Με τον εγκλεισμό περιορίζεται μόνο «η προς τόπο κίνησης» και κανένα άλλο δικαίωμα. Στη φυλακή δε διασφαλίζονται οι αναγκαίοι εκείνοι όροι για την προστασία και την άσκηση του συνόλου των δικαιωμάτων των κρατουμένων, αλλά ταυτόχρονα με την ελευθερία, καταλύεται και το δικαίωμα στην εργασία, στην επικοινωνία, στην εκπαίδευση κ.ά., (Δημητρούλη, Θεμελή & Ρηγούτσου, 2008).

Το Σύνταγμα και ο Σωφρονιστικός Κώδικας (ν. 2776/1999)² κατοχυρώνουν το δικαίωμα της εκπαίδευσης των κρατουμένων στις ελληνικές φυλακές. Παράλληλα, το Συμβούλιο της Ευρώπης με συστάσεις προς τα κράτη – μέλη της Ε.Ε. προτείνει μια συγκεκριμένη στρατηγική εκπαίδευσης και κοινωνικής επανένταξης των κρατουμένων.

Σύμφωνα και με τις αρχές του Συντάγματος (άρθρο 16, 4) ο κρατούμενος είναι και παραμένει υποκείμενο δικαιωμάτων. Το δικαίωμα του έγκλειστου πληθυσμού στην εκπαίδευση είναι θεσμικά το ίδιο, ως προς το περιεχόμενο, με το αντίστοιχο δικαίωμα των ελεύθερων πολιτών, διαφέρει όμως ως προς τον τρόπο άσκησης του.

Ο Σωφρονιστικός Κώδικας (Σ.Κ.) με τα άρθρα 34 και 35 ρυθμίζει τα θέματα της εκπαίδευσης. Η εκπαίδευση των κρατουμένων αποβλέπει στην απόκτηση ή συμπλήρωση της εκπαίδευσης όλων των βαθμίδων καθώς και στην παρακολούθηση προγραμμάτων επαγγελματικής κατάρτισης (άρθρο 35, 1). Οι παρεχόμενοι τίτλοι σπουδών είναι ισότιμοι με τους αντίστοιχους της ίδιας βαθμίδας εκπαίδευσης εκτός φυλακής. Ειδική μνεία γίνεται στην εκπαίδευση των αλλοδαπών κρατουμένων (άρθρο 35, 4). Η συμμετοχή των κρατουμένων σε προγράμματα εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης παρέχει το δικαίωμα μείωσης της ποινής στην περίπτωση επιτυχούς αποπεράτωσης ολοκληρωμένου κύκλου σπουδών τριμήνης, τουλάχιστον, διάρκειας (άρθρο 35, 8 σύμφωνα με τις προϋποθέσεις του άρθρου 46). Η εκπαίδευση των κρατουμένων δε σταματά ούτε σε περίπτωση μεταγωγής ή επιβολής πειθαρχικής ποινής, όταν αυτό είναι δυνατό. Αν επιβληθεί πειθαρχικός περιορισμός κατά τη διάρκεια των σπουδών (άρθρο 35, 9), η έκταση του μέτρου μπορεί να πραγματοποιηθεί κατά την περίοδο διακοπών ή αργιών. Για τη φοίτηση των κρατουμένων σε σχολές όλων των βαθμίδων της εκπαίδευσης χορηγείται εκπαιδευτική άδεια με συγκεκριμένες προϋποθέσεις (άρθρο 58). Οι κρατούμενοι οι οποίοι κάνουν χρήση εκπαιδευτικής άδειας μπορούν να επιδοτηθούν για τα αναγκαία έξοδά τους από τα Κεφάλαια Εργασίας Κρατουμένων.

Η Γενική Συνέλευση του Ο.Η.Ε. υιοθετεί τις *Βασικές Αρχές Μεταχείρισης των Κρατουμένων*, επισημαίνοντας την ανάγκη για την αντιμετώπιση των κρατουμένων με σεβασμό και την αναγνώριση των δικαιωμάτων και των ελευθεριών τους, όπως ορίζεται στην Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (Ο.Η.Ε., 1990). Η στρατηγική για την εκπαίδευση στη φυλακή τίθεται από το Συμβούλιο της Ευρώπης σύμφωνα

με τη Σύσταση *Rec (89)12* για την «Εκπαίδευση στις φυλακές»³.

Το Συμβούλιο της Ευρώπης χαρακτηρίζει τον κρατούμενο ως *“whole person”* «άτομο ως σύνολο εντός του κοινωνικού, οικονομικού, πολιτισμικού και υπαρξιακού του πλαισίου», και στοχεύει στη μείωση των συνεπειών του εγκλεισμού (Council of Europe, 1990).

Ο ρόλος της εκπαίδευσης στη φυλακή επαναπροσδιορίζεται με τους Ευρωπαϊκούς Σωφρονιστικούς Κανόνες⁴, Σύσταση *Rec*

3 Η Σύσταση του Συμβουλίου της Ευρώπης *Rec (89) 12* για την «Εκπαίδευση στις φυλακές» μεταξύ άλλων προβλέπει ότι:

- Η εκπαίδευση για τους κρατούμενους πρέπει να είναι η ίδια με αυτή που παρέχεται στις παρόμοιες ηλικιακά ομάδες της κοινωνίας.
- Η εκπαίδευση εστιάζει στην ανάπτυξη του κρατούμενου ως συνολικής οντότητας.
- Ο αλφαριθμητικός και η βασική εκπαίδευση είναι προτεραιότητα.
- Όλοι οι κρατούμενοι έχουν ίδια πρόσβαση στην εκπαίδευση, στην επαγγελματική κατάρτιση, σε δημιουργικές δραστηριότητες, κοινωνική εκπαίδευση, φυσική εκπαίδευση και αθλητισμό καθώς και δυνατότητα χρήσης βιβλιοθήκης.
- Η συμμετοχή των κρατουμένων είναι εθελοντική.
- Η εκπαίδευση πρέπει να υπολογίζεται όσο και η εργασία στη σωφρονιστική πολιτική και οι κρατούμενοι δεν πρέπει να χάνουν από οικονομικής ή άλλης άποψης με το να λαμβάνουν μέρος στην εκπαίδευση.
- Πρέπει να παρέχονται αναπτυξιακά προγράμματα, ώστε να διασφαλίζεται ότι οι εκπαιδευτικοί της φυλακής υιοθετούν τις κατάλληλες εκπαιδευτικές μεθόδους για ενήλικες.
- Η κοινωνική εκπαίδευση πρέπει να περιλαμβάνει πρακτικά στοιχεία, ώστε ο έγκλειστος να αντεπεξέρχεται ικανοποιητικά στην καθημερινή ζωή μέσα στη φυλακή, με απώτερο στόχο να διευκολυνθεί η επανένταξή του στην κοινωνία.
- Όταν είναι δυνατόν πρέπει να επιτρέπεται στους έγκλειστους να μετέχουν στην εκπαίδευση εκτός φυλακής.
- Όπου η εκπαίδευση γίνεται μέσα στη φυλακή, η ελεύθερη κοινωνία πρέπει να εμπλέκεται όσο το δυνατόν περισσότερο.
- Πρέπει να ληφθούν μέτρα που θα καθιστούν δυνατό για τους έγκλειστους να συνεχίσουν την εκπαίδευση και μετά την αποφυλάκισή τους.
- Πρέπει να υπάρχουν διαθέσιμα κεφάλαια, ο εξοπλισμός και το αναγκαίο εκπαιδευτικό προσωπικό για να μπορούν οι κρατούμενοι να λαμβάνουν την κατάλληλη εκπαίδευση.
- Η εκπαίδευση προετοιμάζει τους κρατούμενους για τη ζωή μετά τη φυλακή.

4 European Prison Rules

(2006)2 (Council of Europe, 2006), οι οποίοι περιλαμβάνουν περιεκτικές οδηγίες για την εκπαίδευση των κρατουμένων.

Συγκεκριμένα υπογραπίζεται το δικαίωμά τους να συμμετέχουν σε εκπαιδευτικά προγράμματα σύμφωνα με τις ανάγκες και τις προσδοκίες τους. Κάνει ιδιαίτερη μνεία στις εκπαιδευτικές ανάγκες των νέων κρατουμένων. Μεταξύ άλλων, υποδεικνύει την παροχή των εκπαιδευτικών προγραμμάτων από εξωτερικούς φορείς και τη σύνδεση των προγραμμάτων σπουδών με τα αντίστοιχα προγράμματα στην κοινότητα, έτσι ώστε οι κρατούμενοι να μπορούν να συνεχίσουν την εκπαίδευσή τους και μετά τη φυλακή. Επιπλέον, ορίζει ότι *«όλοι οι κρατούμενοι πρέπει να επωφελούνται από τις ρυθμίσεις που θεσπίστηκαν για να υποστηρίξουν την επάνοδό τους στην ελεύθερη κοινωνία μετά την απόλυση»*. Τις οδηγίες, αυτές, αν και δεν είναι δεσμευτικές για τα Κράτη – Μέλη της Ε.Ε., το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (Ε.Δ.Α.Δ)⁵ τις χρησιμοποιεί ως βάση όταν κρίνει καταγγελίες για τις συνθήκες στις φυλακές.

5 European Court of Human Rights (ECHR)

2. Ιστορική Αναδρομή της Εκπαίδευσης Ενηλίκων σε χώρους εγκλεισμού

2.1 Η Διεθνής εμπειρία

Η εκπαίδευση στις φυλακές μετρά πάνω από 200 χρόνια ύπαρξης (Ρηγούτσου, 2006). Το εκπαιδευτικό κίνημα στις φυλακές ξεκινά το 1789, με τον William Rogers στη φυλακή Walnut Street, στη Φιλαδέλφεια. Οι πρώτες προσπάθειες εκπαίδευσης έχουν θρησκευτικό χαρακτήρα, έτσι ώστε οι κρατούμενοι να μπορούν να διαβάσουν τη Βίβλο. Τις δεκαετίες 1880 και 1890, ο Zebulon Brockway, διοικητής της φυλακής Elmira στη Νέα Υόρκη, εφαρμόζει την Εξατομικευμένη Εκπαίδευση στη φυλακή, για άτομα με αναπηρίες (*Individually Prescribed Instruction, method IPI*).

Στη συνέχεια τα εκπαιδευτικά προγράμματα επεκτείνονται σταθερά και σε άλλες φυλακές. Γίνονται, επίσης, προσπάθειες για τη δημιουργία βιβλιοθηκών στις φυλακές και προετοιμάζονται δράσεις για την εκπαίδευση γυναικών και ανηλίκων. Η εκπαίδευση αλλάζει προσανατολισμό και εστιάζει περισσότερο στην κοινωνική ενσωμάτωση των κρατουμένων μετά την αποφυλάκιση (Dawn, Drapkin, Layton Mackenzie, & Hickman, 2000). Το 1929, ο Austin Mac Cormick εκδίδει το βιβλίο του “The Education of Adult Prisoners”, στο οποίο τοποθετεί την εκπαίδευση στις φυλακές στο πεδίο της Εκπαίδευσης Ενηλίκων. Την επόμενη χρονιά, ο Austin Mac Cormick ιδρύει την Correctional Education Association, η οποία γίνεται ανεξάρτητος οργανισμός το 1945. Το 1937, ο ίδιος δημιουργεί την Journal of Correctional Education. Τις δεκαετίες 1960 -1980 τα εκπαιδευτικά προγράμματα ακολουθούν την αναμόρφωση του σωφρονιστικού συστήματος.

Από τότε μέχρι σήμερα, τα σημαντικότερα θέματα και οι προβληματισμοί που αναδύονται, μεταξύ άλλων, σχετικά με την εκπαίδευση στις φυλακές είναι:

- Το θέμα της ομαδικής και εξατομικευμένης εκπαίδευσης
- Η ίδρυση σχολείων μέσα στη φυλακή
- Η προετοιμασία των κρατουμένων για συνέχιση των σπουδών τους, ακόμα και σε ανώτατο επίπεδο (πανεπιστημιακές σπουδές)
- Η ανάπτυξη προγραμμάτων επαγγελματικής κατάρτισης
- Η απόκτηση δεξιοτήτων ζωής (life skills) και κοινωνικών δεξιοτήτων (social skills)

2.2 Η Ευρωπαϊκή εμπειρία

Τα ερευνητικά δεδομένα που αφορούν στο μορφωτικό επίπεδο των κρατουμένων καταδεικνύουν το χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης και το σοβαρό έλλειμμα επαγγελματικών δεξιοτήτων των κρατουμένων. Λόγω των περιορισμένων πόρων σε προσωπικό και χρηματοδότηση, οι φυλακές στην Ευρώπη δεν είναι σε θέση να αντισταθμίσουν τις ελλείψεις που υπάρχουν σε όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες και στις δομές επαγγελματικής κατάρτισης, έτσι ώστε οι κρατούμενοι να έχουν τις ευκαιρίες να αποκτήσουν τις κατάλληλες γνώσεις, δεξιότητες και προσόντα για την (επαν)ένταξή τους στην κοινότητα και την αγορά εργασίας. Η εκπαίδευση στις φυλακές διαφέρει από χώρα σε χώρα.

Παραδείγματα από χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης:

Στην **Αγγλία** η εκπαίδευση αποτελεί εργαλείο για την ομαλή κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων και θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα. Επομένως, παρέχεται εκπαίδευση στους

κρατούμενους μέχρι 25 ώρες την εβδομάδα. Προτεραιότητα δίνεται στην παροχή βασικής εκπαίδευσης για όλους, καθώς και στην επαγγελματική ειδίκευση σε ένα επάγγελμα με ζήτηση στην αγορά εργασίας.

Στη **Σουηδία** η εκπαίδευση περιλαμβάνει τη βασική εκπαίδευση, τη μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση, την τριτοβάθμια εκπαίδευση, την εκμάθηση της Σουηδικής γλώσσας ως ξένης γλώσσας για τους αλλοδαπούς κρατούμενους, την εκπαίδευση για τους κρατούμενους με δυσκολίες στην ανάγνωση και τη γραφή, την επαγγελματική κατάρτιση, την εκπαίδευση σε επαγγελματικές δεξιότητες, οι οποίες είναι απαραίτητες για την είσοδο στην αγορά εργασίας, και άλλες μορφές εκπαίδευσης, όπως διαφορετικούς κύκλους μαθημάτων στο πλαίσιο της μη τυπικής εκπαίδευσης, μαθήματα για γονείς σχετικά με την ανατροφή των παιδιών τους κλπ.

W.IN.NE.R Photo Class

2ο ΣΔΕ Κορυδαλού. «Γεώργιος Ζουγανέλης»

Στη **Φινλανδία** η εκπαίδευση στις φυλακές περιλαμβάνει τη βασική εκπαίδευση, τη μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση και την τριτοβάθμια εκπαίδευση. Περιλαμβάνει, επίσης, την

επαγγελματική κατάρτιση, την εκπαίδευση των αλλοδαπών κρατούμενων στη φινλανδική ως ξένη γλώσσα και την παροχή εκπαίδευσης στους Ρομά.

Βασική εκπαίδευση προσφέρεται στην **Τσεχία**, στη **Γερμανία**, στη **Δανία**, στην **Εσθονία**, στην **Ουγγαρία**, στην **Ιρλανδία**, στην **Ιταλία**, στη **Λετονία**, στο **Λουξεμβούργο**, στην **Πορτογαλία**, στη **Σλοβενία**, στη **Σουηδία** και στην **Αγγλία**.

Σειρά μαθημάτων αλφαριθμητικού, προγραμμάτων Εκπαίδευσης Ενηλίκων και επαγγελματικής κατάρτισης προσφέρονται στις **ελληνικές φυλακές**. Λειτουργούν, επίσης, μονοθέσια Δημοτικά σχολεία, Γυμνάσια και Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας. Οι φυλακές στη **Βουλγαρία** και στην **Κύπρο** δεν προσφέρουν αυτή την ευκαιρία.

Προγράμματα μεταδευτεροβάθμιας εκπαίδευσης είναι διαθέσιμα στην **Αγγλία**, στη **Γαλλία**, στο **Λουξεμβούργο**, στη **Σλοβενία**, στην **Ιρλανδία** και στην **Ιταλία**, αλλά όχι στη Λετονία, την Πολωνία, την Ελλάδα, την Εσθονία, την Τσεχία, την Κύπρο και τη Βουλγαρία. Πανεπιστημιακή εκπαίδευση προσφέρεται στη **Γαλλία** και στην **Αγγλία**. Με πρόσφατες ρυθμίσεις εξελίσσεται και στην **Ελλάδα** αυτή η εκπαιδευτική δυνατότητα.

Σε όλες αυτές τις χώρες και για την υποστήριξη της εκπαίδευσης των κρατούμενων, υπάρχει αντιστοιχη εκπαίδευση των σωφρονιστικών υπαλλήλων.

2.3 Η Ελληνική εμπειρία

Η εκπαίδευση στις φυλακές στην Ελλάδα καθορίζεται από το θεσμικό πλαίσιο στο οποίο ήδη αναφερθήκαμε. Η Γενική Γραμματεία Διά Βίου Μάθησης και Νέας Γενιάς (πρώην

Γενική Γραμματεία Εκπαίδευσης Ενηλίκων (Γ.Γ.Ε.Ε.), και ακόμη παλαιότερα Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης (Γ.Γ.Λ.Ε.), σε συνεργασία με το Υπουργείο Δικαιοσύνης Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, υλοποιεί εκπαιδευτικά προγράμματα στις φυλακές από το 1985.

Συγκεκριμένα, υλοποιήθηκαν στις φυλακές προγράμματα εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης κρατουμένων καθώς και σεμινάρια επιμόρφωσης σωφρονιστικών υπαλλήλων.

Παράλληλα έχουν πραγματοποιηθεί προγράμματα εκπαίδευσης και σεμινάρια επιμόρφωσης εκπαιδευτών που διδάσκουν σε κρατούμενους. Έως το 2003 οι προσπάθειες εκπαίδευσης κρατουμένων στις ελληνικές φυλακές ήταν σποραδικές και γίνονταν από τη Γ.Γ.Λ.Ε., τις Νομαρχιακές Επιτροπές Λαϊκής Επιμόρφωσης/ Ν.Ε.Λ.Ε. καθώς και Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις/ Μ.Κ.Ο., στο πλαίσιο Επιχειρησιακών Προγραμμάτων καταπολέμησης του Κοινωνικού Αποκλεισμού και Κοινοτικών Πρωτοβουλιών.

Την πενταετία 2003 - 2008, τα αντικείμενα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων της Γ.Γ.Ε.Ε. διευρύνονται, περιλαμβάνουν και ψυχοκοινωνική υποστήριξη των κρατουμένων και υλοποιούνται στο πλαίσιο της δομής των Κέντρων Εκπαίδευσης Ενηλίκων (Κ.Ε.Ε.). Στη συνέχεια, τα προγράμματα μη τυπικής εκπαίδευσης στις φυλακές μειώνονται σημαντικά και υλοποιούνται κυρίως από Μ.Κ.Ο., εθελοντικές οργανώσεις και εθελοντές, αλλά και από τα Κέντρα Διά Βίου Μάθησης (Κ.Δ.Β.Μ.), τη μετεξέλιξη των Κ.Ε.Ε., κατά περιόδους και ανάλογα με τη δυνατότητα ύπαρξης της σχετικής χρηματοδότησης.

Δημοτικό σχολείο και Γυμνάσιο λειτουργούν στο Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Αυλώνα (Ε.Κ.Κ.Ν.Α.), στο Κατάστημα Κράτησης Κορίνθου, στο Ειδικό Κατάστημα

Κράτησης Νέων Βόλου, στο Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Κασσαβέτειας και στο Ίδρυμα Αγωγής Ανηλικών Αρρένων Βόλου. Στο Ε.Κ.Κ.Ν.Α. και Κ.Κ. Κορίνθου έχουν δημιουργηθεί και Λυκειακές τάξεις. Επίσης, Δημοτικό έχει ιδρυθεί στο Κατάστημα Κράτησης Κομοτηνής (2017) και επαναλειτουργεί στο Κατάστημα Κράτησης Γυναικών Ελεώνα Θηβών (ιδρύθηκε το 2008, επαναλειτουργεί το 2017).

Η απόκτηση απολυτηρίου Δημοτικού, στα Καταστήματα Κράτησης που δεν λειτουργούν σχολεία, είναι εφικτή μετά από τη συμμετοχή σε εξετάσεις που διοργανώνει η πρωτοβάθμια εκπαίδευση (Προεδρικό Διάταγμα 201/1998, ΦΕΚ 161 Α', αρ.9,4) μέσα στις φυλακές, μετά από διαβίβαση σχετικού αιτήματος των κρατούμενων. Επίσης, οι κρατούμενοι μπορούν να εγγραφούν σε Γυμνάσιο ή Λύκειο της περιοχής που βρίσκεται η φυλακή και να συμμετέχουν *ως κατ' ιδίαν διδαχθέντες* σε γραπτές προαγωγικές ή απολυτήριες εξετάσεις (Ν. 2413/1996, ΦΕΚ 124 Α', αρ.4).

Τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας (Σ.Δ.Ε) θεσμοθετούνται με το Ν. 2525/1997, ως ένα ευέλικτο πρόγραμμα εκπαίδευσης ενηλίκων που δίνει τη δυνατότητα σε όσους διαρρέουν από το εκπαιδευτικό σύστημα, πριν ολοκληρώσουν την υποχρεωτική εκπαίδευση, να συνεχίσουν τις σπουδές τους και σε διάστημα δύο ετών να αποκτήσουν τίτλο ισότιμο με το απολυτήριο γυμνασίου. Υπεύθυνοι φορείς για τη λειτουργία των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας είναι η Γενική Γραμματεία Διά Βίου Μάθησης και Νέας Γενιάς (Γ.Γ.Δ.Β.Μ.Ν.Γ.) και το Ίδρυμα Νεολαίας και Διά Βίου Μάθησης (Ι.ΝΕ.ΔΙ.ΒΙ.Μ.).

Σε όλη τη χώρα λειτουργούν **68** Σ.Δ.Ε. από τα οποία τα **12** μέσα σε Καταστήματα Κράτησης, και **23** τμήματα εκτός έδρας (βλ. πίνακα).

Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας	Έτος Ίδρυσης
Κατάστημα Κράτησης Λάρισας	2004
Κατάστημα Κράτησης Κορυδαλλού	2005
Παράρτημα στο Νοσοκομείο Κρατουμένων Κορυδαλλού	2016
Κατάστημα Κράτησης Θεσσαλονίκης	2006
Κατάστημα Κράτησης Τρικάλων	2008
Κατάστημα Κράτησης Γυναϊκών Ελεώνα Θηβών	2008
Κατάστημα Κράτησης Πατρών	2008 αυτόνομη δομή το 2016
Κατάστημα Κράτησης Γρεβενών	2010
Κατάστημα Κράτησης Χανίων	2016
Κατάστημα Κράτησης Νιγρίτας	2016
Κατάστημα Κράτησης Μαλανδρινού	2016
Κατάστημα Κράτησης Δομοκού	2008 επαναλειτουργία το 2016
Κατάστημα Κράτησης Κέρκυρας	2017

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή επιχειρώντας να βρει τρόπους αντιμετώπισης των κοινωνικών ανισοτήτων υιοθετεί την απόφαση ίδρυσης και λειτουργίας Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας

σε πολλές ευρωπαϊκές πόλεις με στόχο την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού, αφού είναι, πλέον, προφανές ότι «... το χάσμα ανάμεσα σε αυτούς που έχουν γνώση και αυτούς που δεν έχουν πρέπει να μικρύνει» (Ε.Σ., 1995:30). «Ο καθένας θα πρέπει να είναι σε θέση να αξιοποιεί τις ευκαιρίες για ανάπτυξη στην κοινωνία και για προσωπική ολοκλήρωση, άσχετα από την κοινωνική του καταγωγή και το εκπαιδευτικό του υπόβαθρο. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για τις πιο μειονεκτούσες ομάδες, οι οποίες στερούνται του οικογενειακού και κοινωνικού περιβάλλοντος που θα τους επέτρεπε να αξιοποιήσουν, όσο το δυνατόν περισσότερο, τη γενική εκπαίδευση που παρέχεται στο σχολείο. Σε αυτές τις ομάδες θα πρέπει να δοθεί η ευκαιρία, όχι μόνο να φτάσουν στο ίδιο επίπεδο με τους άλλους, αλλά και να αποκτήσουν πρόσβαση στη νέα γνώση, η οποία θα μπορούσε να τους βοηθήσει να ξεδιπλώσουν τις ικανότητές τους» (Ε.Σ., 1995: 3) (Νικολοπούλου & Δημητρούλη, 2011, σ. 520).

Η λειτουργία των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας εξελίσσεται στις φυλακές με προοπτική αύξησης του αριθμού τους, απαντώντας στις ανάγκες εκπαίδευσης των κρατουμένων. Κρατούμενοι, ηλικίας 18 ετών και άνω, μπορούν να εγγραφούν στο Σ.Δ.Ε. προσκομίζοντας το Απολυτήριο Δημοτικού (έλληνες κρατούμενοι) ή αντίστοιχο τίτλο σπουδών (αλλοδαποί κρατούμενοι).

Οι κρατούμενοι μπορούν να φοιτήσουν σε **Α.Ε.Ι. ή Τ.Ε.Ι** αφού πρώτα δώσουν Πανελλήνιες Εξετάσεις για την εισαγωγή τους. Οι κρατούμενοι δικαιούνται να ζητήσουν εκπαιδευτική άδεια από το Πειθαρχικό Συμβούλιο της Φυλακής για να παρακολουθήσουν τα μαθήματα και να δώσουν εξετάσεις. Μέχρι την ψήφιση του Ν.4312/2014 (ΦΕΚ Α' 260/2014, άρθρο 11) και την Κ.Υ.Α., 29809/2-6-2015 (Φ.Ε.Κ. Β' 1368/03-07-2015), η φοίτηση σε ανώτατες σχολές ήταν θεωρητικά δυνατή μέσω εκπαιδευτικών αδειών, αλλά μόνο κατ' εξαίρεση προσφερόταν

στην πράξη (Koulouris & Aloskofis, 2013, όπ. αναφ. στο Αλοσκόφης, 2016).

Με την Κ.Υ.Α. 29809/2015, ανατίθεται στο Συμβούλιο Φυλακής το καθήκον να υποστηρίζει την παρακολούθηση μαθημάτων και εργαστηρίων καθώς και να προβαίνει σε όλες τις απαραίτητες ενέργειες για την εξασφάλιση της απρόσκοπτης επικοινωνίας των φοιτητών - κρατουμένων με το εκπαιδευτικό προσωπικό και τις διοικητικές υπηρεσίες του τμήματος φοίτησης. Στους εξ αποστάσεως φοιτητές διασφαλίζεται η χρήση Η/Υ, η ελεγχόμενη πρόσβαση στο διαδίκτυο και σε κάθε άλλο οπτικοακουστικό ή έντυπο υλικό για εκπαιδευτικούς λόγους όπως και ειδικοί χώροι για μελέτη. Το Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο (Ε.Α.Π.) προχώρησε στην προσφορά θέσεων υποτροφιών σε φοιτητές κρατούμενους.

Οι απολυτήριοι τίτλοι όλων των βαθμίδων τυπικής εκπαίδευσης δεν αναγράφουν ότι αποκτήθηκαν εντός της φυλακής ή ότι οι εκπαιδευόμενοι είναι κρατούμενοι.

3. Η φυλακή: συνέπειες εγκλεισμού για τον κρατούμενο

Η φυλακή ορίζεται ως **ολοκληρωτικό ίδρυμα**. Το ασφυκτικό πλαίσιο του εγκλεισμού οδηγεί στον **ιδρυματισμό** (Τσαλίκου, 1989), χαρακτηριστικά γνωρίσματα του οποίου είναι η αποεπένδυση του σώματος, το πρώιμο γήρας, οι διαταραχές της σεξουαλικότητας, η αναστολή της ψυχοκοινωνικής δραστηριότητας, η συναισθηματική αδιαφορία και η έντονη ευερεθιστότητα. Επίσης, η εξάρτηση, η πλήξη, η απελπισία, η απάθεια αποτελούν βασικά συναισθήματα που βιώνει ο εγκλειστος.

Μέσα στη φυλακή καταργείται η αυτόνομη, μοναδική, ατομική ταυτότητα, αλλάζουν οι τρόποι συμπεριφοράς και επικοινωνίας και αντικαθίστανται με άλλου τύπου εξαρτήσεις, αδρανοποιείται η προσωπική πρωτοβουλία, «αποκοιμίζονται» ικανότητες και φιλοδοξίες, εμφυτεύεται ο φόβος της επικοινωνίας με τους άλλους, καλλιεργείται αμυντική στάση απέναντι στη ζωή, αφαιρείται η δυνατότητα ίσων ευκαιριών για εργασία και εκπαίδευση. Επομένως οι κρατούμενοι αποκτούν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ή καλύτερα υποδύονται ρόλους που είναι αναγκαίοι για να καλύψουν τις ανάγκες τους και υιοθετούν συγκεκριμένες συμπεριφορές και στάσεις (βία, απομόνωση, αδράνεια).

Όλες οι παραπάνω συνέπειες της φυλάκισης έχουν ως αποτέλεσμα τη διατήρηση της αρνητικής εικόνας που έχουν οι κρατούμενοι για τον εαυτό τους, την αδιαφορία και την άρνησή τους για τον έξω κόσμο (*η έξοδός τους από τη φυλακή δεν συνεπάγεται καμία αλλαγή*), το φόβο της υποτροπής, την άρνηση της επιλογής τρόπων μελλοντικής ένταξης ή

επανένταξής τους. Είναι αξιοσημείωτο πως σε ορισμένες περιπτώσεις κρατουμένων, οι οποίοι εκτίουν μακροχρόνιες ποινές, επέρχεται ταύτιση με το ίδρυμα, έτσι ώστε η ζωή έξω από αυτό να θεωρείται αδιανόητη. Επίσης, η ικανότητα προσαρμογής στη νέα κοινωνία της φυλακής είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ηλικία του κρατούμενου. Έτσι, οι νέοι βιώνουν δραματικά το παρόν και αδυνατούν να φανταστούν το μέλλον τους.

Το άγχος (stress) εντείνεται ιδιαίτερα και κάθε ενδεχομένη προσπάθεια προσαρμογής ακυρώνεται. Κυρίως, όμως, άγχος και επιθετικότητα δημιουργεί ο **«υπερπληθυσμός» της φυλακής και η έλλειψη προσωπικού χώρου**, με αποτέλεσμα οι κρατούμενοι να γίνονται λιγότερο συνεργάσιμοι και να μην έχουν εμπιστοσύνη στη δομή και το σύστημα της φυλακής. Νιώθοντας έντονη απειλή από την παρουσία των άλλων, καταβάλλουν προσπάθειες «κατασκευής» ενός δικού τους χώρου. Αρκετές φορές οι κρατούμενοι δεν επιθυμούν την επικοινωνία με κανέναν από το χώρο της φυλακής, κλείνονται στον εαυτό τους και αρνούνται την παροχή κάθε βοήθειας και συνεργασίας.

Η απόσυρση ή απομόνωση αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους μηχανισμούς άμυνας. Το άτομο, αδυνατώντας να ικανοποιήσει ορισμένες επιθυμίες του, εξαιτίας φυσικής αδυναμίας ή εξωτερικής απαγόρευσης, βρίσκει τρόπους ικανοποίησης αποσυρόμενο στον εαυτό του. Πρόκειται για μια κατάσταση που είναι γνωστή ως **αποπροσωποποίηση**.

Το ολοκληρωτικό καθεστώς ενός ιδρύματος, όπως αυτό της φυλακής, το οποίο καταργεί την προσωπικότητα και καλλιεργεί την παθητικότητα, ευνοεί την υιοθέτηση αυτοκαταστροφικών στάσεων. Η επιθετικότητα διοχετεύεται στον ίδιο τον εαυτό. Έτσι, η αποχή από το φαγητό, οι αυτοτραυματισμοί και οι απόπειρες αυτοκτονιών αποτελούν συμπεριφορές στις οποίες,

πολύ συχνά, καταφεύγουν οι κρατούμενοι.

Οι κυριότερες μορφές ψυχογενών λειτουργικών διαταραχών που διαπιστώνονται στους κρατούμενους παρουσιάζουν τα παρακάτω συμπτώματα (Μπεζέ, 1991):

- Συναισθηματικές διαταραχές, όπως κατάθλιψη, δυσφορία, απαισιοδοξία ή ακόμα και απάθεια
- Χαοτική μνήμη και σκέψη
- Παλινδρομήσεις σε στάδια της παιδικής ηλικίας
- Δυσκολίες στις κοινωνικές σχέσεις
- Απώλεια της αίσθησης της πραγματικότητας
- Όξυνση των νευρωτικών συμπτωμάτων, όπως έμμονες ιδέες και αϋπνία
- Αύξηση της εχθρότητας και της επιθετικότητας απέναντι στον ίδιο τον εαυτό
- Μείωση της ικανότητας αυτοκριτικής

4. Στόχοι και αποτελέσματα της εκπαίδευσης στις φυλακές

Η ανάγκη των κρατουμένων για εκπαίδευση περιέχει την αντίσταση στην ιδρυματοποίηση της φυλακής, τη διατήρηση της ψυχικής τους ισορροπίας, τη βελτίωση της αυτοεκτίμησής τους και των οικογενειακών τους σχέσεων, τη δημιουργία προοπτικής κοινωνικής και επαγγελματικής ένταξης ή επανένταξής τους.

Με την εκπαίδευση επιχειρείται :

- Η μείωση των συνεπειών του εγκλεισμού
- Η δημιουργική διαχείριση του «νεκρού» χρόνου
- Η επανασύνδεση με την εκπαιδευτική διαδικασία
- Η απόκτηση τυπικών προσόντων
- Η απόκτηση βασικών δεξιοτήτων
- Η απόκτηση κοινωνικών δεξιοτήτων
- Η καλλιέργεια της υπευθυνότητας
- Η απόκτηση της ικανότητας να θέτουν στόχους και να διαχειρίζονται προβλήματα
- Η βελτίωση της αυτοεκτίμησης
- Η απόκτηση κοινωνικής εμπειρίας και βαθμιαίας προετοιμασίας για τη ζωή εκτός των τειχών
- Η βελτίωση των προοπτικών απασχόλησης
- Η μείωση της υποτροπής

Ειδικότερα, η εκπαίδευση στοχεύει στην:

Υπαρξη δημιουργικού χρόνου

Η εκπαίδευση, η επαγγελματική κατάρτιση, η εργασία, η συμμετοχή σε ομάδες τέχνης και πολιτισμού, η σωματική

άσκηση και η ψυχαγωγία είναι δράσεις οι οποίες, εφόσον δημιουργούν καλό κλίμα μεταξύ των συμμετεχόντων, λειτουργούν με οργανωμένο τρόπο, με συνέπεια και όχι καταναγκαστικά ή μεμονωμένα, **γεμίζουν τη ζωή του κρατούμενου και περιορίζουν σημαντικά την ψυχολογική του επιβάρυνση** από τον εγκλεισμό. Κινητοποιούν τον κρατούμενο να χρησιμοποιήσει δημιουργικά τον προσωπικό του χρόνο μέσα στη φυλακή.

Απόκτηση ή βελτίωση δεξιοτήτων

Οι **δεξιότητες** που αποκτά ή αναβαθμίζει ο κρατούμενος μέσα από την εκπαίδευση (*βασικές, επαγγελματικές, κοινωνικές*) έχουν ως αποτέλεσμα τη **βελτίωση της ποιότητας της ζωής του** τόσο μέσα στη φυλακή όσο και μετά την αποφυλάκιση.

Απόκτηση αυτοεκτίμησης

Η συμμετοχή του κρατούμενου, πριν ή μετά την αποφυλάκιση, στη μαθησιακή διεργασία και η προοπτική εύρεσης εργασίας μπορεί να οδηγήσει στην **αποκατάσταση της εκτίμησης και της εμπιστοσύνης απέναντι στον εαυτό του** και την κοινωνία, στην αποδοχή της πραγματικότητας, στη νόμιμη και μαχητική κάλυψη των αναγκών του.

Κοινωνική ενσωμάτωση

Η **επανασύνδεση** του κρατούμενου με την εκπαιδευτική διαδικασία (μη τυπική αλλά και τυπική εκπαίδευση) μπορεί να συμβάλλει στη μελλοντική **κοινωνική ενσωμάτωσή** του, στην **εύρεση** καθώς και στη **διατήρηση της εργασίας** μετά την αποφυλάκιση (Dawn, Drapkin, Layton Mackenzie & Hickman, 2000).

Μείωση της υποτροπής και της εγκληματικότητας

Έρευνες έχουν δείξει επίσης, ότι μέσα από την εκπαίδευση **μειώνεται η υποτροπή** (Bazos & Hausman, 2004). Είναι

χαρακτηριστικό ότι η επένδυση ενός εκατομμυρίου δολαρίων στη φυλακή θα βοηθήσει στην αποφυγή 350 εγκλημάτων, ενώ η ίδια επένδυση στην εκπαίδευση θα βοηθήσει στην αποφυγή 600 εγκλημάτων (Bazos & Hausman, 2004). Συνεπώς, η εκπαίδευση στα σωφρονιστικά καταστήματα βοηθά στη **μείωση της εγκληματικότητας και ταυτόχρονα μπορεί να έχει και οικονομικά οφέλη.**

Κρατούμενοι που δεν έχουν τελειώσει το γυμνάσιο, παρουσιάζουν σταθερά υψηλότερο ποσοστό υποτροπής και χαμηλότερο ποσοστό απασχόλησης. Νεαροί κρατούμενοι, οι οποίοι δε συνέχισαν την εκπαίδευσή τους μέσα στη φυλακή, συχνά περιπλανούνται από την κοινότητα στη φυλακή και αντίστροφα. Τα προγράμματα εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης μειώνουν την υποτροπή μεταξύ των παραβατών (Nally, Lockwood, Taiping & Knutson, 2012).

Ως σημαντικότερες ανάγκες των κρατουμένων στις ευρωπαϊκές φυλακές εμφανίζονται η **εκπαίδευση, η επαγγελματική κατάρτιση και η απασχόληση.** Ακολουθούν η *ανάγκη για στέγη και ανεξάρτηση, η αλλαγή του τρόπου ζωής, του κοινωνικού περιβάλλοντος, του τρόπου σκέψης, στάσης και συμπεριφοράς* (Moore, 2011, όπ. αναφ. στο ExOCOP, 2012).

Η απομάκρυνση από την παραβατική συμπεριφορά συνδέεται με εκπαιδευτικές παρεμβάσεις που καλλιεργούν την κριτική σκέψη και στοχεύουν στην ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων.

Η διεθνής εμπειρία τονίζει ότι η οργάνωση εκπαιδευτικών προγραμμάτων, εκτός από τη μείωση του κινδύνου της εκ

νέου εμπλοκής των κρατουμένων στα γρανάζια του ποινικού μηχανισμού, περιορίζει τη χρήση βίας και, παράλληλα, συμβάλλει σημαντικά στον εξανθρωπισμό της φυλακής (Newman, Lewis & Beverstock, 1993). Έρευνες απέδειξαν ότι η συμμετοχή σε εκπαιδευτικά προγράμματα βελτιώνει σε μεγάλο βαθμό τις κοινωνικές δεξιότητες και αυξάνει σημαντικά την αυτοεκτίμηση των κρατουμένων (Parker, 1990). Στο σύνολο των ερευνών τονίζεται η σημασία του περιεχομένου, της συνέχειας και της διάρκειας της παρεχόμενης εκπαίδευσης μέσα στη φυλακή καθώς και η προοπτική που παρέχει στους εκπαιδευόμενους κρατούμενους. Η μείωση του δείκτη της υποτροπής επέρχεται μόνο όταν τα εκπαιδευτικά προγράμματα λαμβάνουν υπόψη τις ιδιαίτερες ανάγκες του έγκλειστου πληθυσμού (Vacca, 2004).

Για να είναι η εκπαίδευση στη φυλακή αποτελεσματική θα πρέπει αφενός μεν να ανταποκρίνεται στις ανάγκες των κρατουμένων, αφετέρου δε να διασφαλίζει τη συνέχεια της μαθησιακής διαδικασίας καθώς και τη δυνατότητα της συμμετοχής του συνόλου των κρατουμένων. Η εξέλιξη της εκπαιδευτικής διαδικασίας προϋποθέτει τη συνδρομή όρων επιλογής, αυτοδιάθεσης και ελευθερίας. Κανένα πρόγραμμα σωφρονιστικής μεταρρύθμισης δεν μπορεί να είναι αποτελεσματικό χωρίς την εκπαίδευση και την κατάρτιση του έγκλειστου πληθυσμού (Δημητρούλη, Θεμελή & Ρηγούτσου, 2008, 2011, 2012).

5. Το εκπαιδευτικό προφίλ των κρατουμένων

Οι ενήλικοι κρατούμενοι έχουν, στην πλειοψηφία τους, αρνητικές εμπειρίες από το εκπαιδευτικό σύστημα, ενώ συχνά διακατέχονται από συναισθήματα αποτυχίας και ντροπής για την πρόωρη αποχώρησή τους από το σχολείο και τις πολλαπλές δυσχέρειες στην εύρεση εργασίας (Winters, 1997, όπ. αναφ. στο Δημητρούλη και συν., 2008), είναι ιδιαίτερα επιφυλακτικοί απέναντι σε κάθε νέα πρόκληση συμμετοχής και ένταξης σε μια εκπαιδευτική ομάδα, αντιμετωπίζουν δυσκολίες συνέπειας και δέσμευσης στην παρακολούθηση του εκπαιδευτικού προγράμματος, επίλυσης προβλημάτων, καθορισμού στόχων. Παράλληλα, η διαβίωση σε ιδρυματικούς χώρους κάνει αδύνατη τη δημιουργία ουσιαστικής σχέσης με τον εκπαιδευτή τους, αλλά και οι συχνές μεταγωγές από φυλακή σε φυλακή, η δυσκολία πρόσβασης στους εκπαιδευτικούς χώρους, ο ελάχιστος διαθέσιμος χρόνος για εκπαίδευση στο σύνολο του «νεκρού χρόνου» μέσα στη φυλακή εμποδίζουν, συχνά, τη συνεχή παρακολούθηση ενός προγράμματος μέχρι την ολοκλήρωσή του.

Σύμφωνα με ερευνητικά δεδομένα, η πλειοψηφία του έγκλειστου πληθυσμού σε παγκόσμια κλίμακα έχει διαρρεύσει από την υποχρεωτική εκπαίδευση, και συγκεκριμένα το 77%, λόγω της πρόωμης εμπλοκής του στα γρανάζια του ποινικού μηχανισμού. Επομένως, ενώ στο γενικό πληθυσμό οι εκπαιδευόμενοι έχουν το δικαίωμα της επιλογής, του αυτοκαθορισμού και της αυτοδιάθεσης, στον έγκλειστο πληθυσμό τα ίδια δικαιώματα ακυρώνονται (Δημητρούλη κ. συν., 2008). Ενώ στο γενικό πληθυσμό οι εκπαιδευόμενοι επιδιώκουν μέσω της μάθησης τη βελτίωση των όρων της ζωής τους και την αντιμετώπιση των προβλημάτων τους με τον καλύτερο δυνατό

τρόπο, πρώτιστος στόχος των κρατουμένων είναι η επιβίωση και η αποφυλάκιση. Το αίτημα για επανάκτηση της ελευθερίας, της ανεξαρτησίας, της ασφάλειας και της κοινωνικής αποδοχής υπερέρχει έναντι του αιτήματος για εκπαίδευση.

5.1 Το εκπαιδευτικό προφίλ των κρατουμένων στις ελληνικές φυλακές

Ο μεγαλύτερος αριθμός κρατουμένων συγκεντρώνεται στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και κυρίως στα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας, παρόλο που αυτά λειτουργούν σε 10 καταστήματα κράτησης (Γράφημα 1)⁶. Πολύ μικρός είναι ο αριθμός των κρατουμένων που παρακολουθούν το δημοτικό και ελάχιστος ο αριθμός των εκπαιδευομένων στο λύκειο, εφόσον δεν έχουν ιδρυθεί δομές Λυκείου, μέχρι σήμερα, στα Καταστήματα Κράτησης.

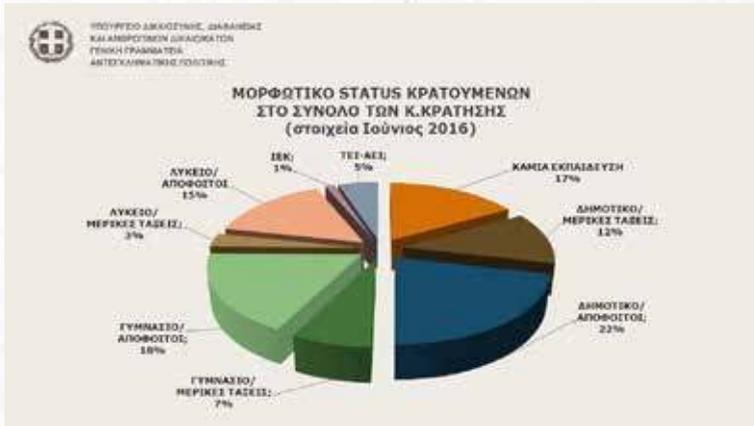
Γράφημα 1

6 Τα Γραφήματα 1, 2, 3, 4 και 5 αποτελούν υλικό εισήγησης της Ε. Ρόγκα με θέμα: *Εκπαιδευτικές δομές στα καταστήματα κράτησης και μορφωτικό status των κρατουμένων στο πλαίσιο της συζήτησης για την Εκπαίδευση στη φυλακή: Σύγχρονες προοπτικές* (6/10/2016) στην 31η Πανελλήνια Έκθεση Έργων Κρατουμένων και Προϊόντων Φυλακών, η οποία διοργανώθηκε από τη Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής του ΥΔΑΔΑ.

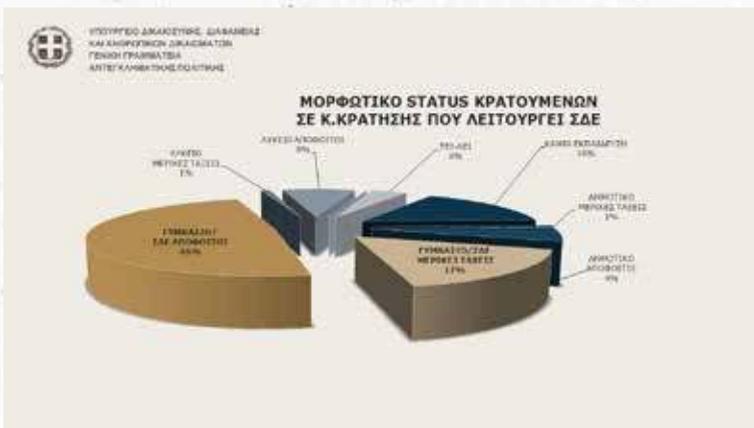
Οι κρατούμενοι, στη συντριπτική τους πλειοψηφία, δεν έχουν ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση. Το 17% είναι αναλφάβητοι και μόνο το 15% έχουν τελειώσει το Λύκειο. Ελάχιστοι έχουν πανεπιστημιακή εκπαίδευση (Γράφημα 2).

Γράφημα 2

Στις φυλακές όπου λειτουργούν Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας αυξάνεται ραγδαία ο πληθυσμός των κρατουμένων που αποκτούν απολυτήριο Γυμνασίου και, αντίστοιχα, μειώνεται ο αριθμός των κρατουμένων – αποφοίτων Δημοτικού, αλλά ο αριθμός των αναλφάβητων παραμένει σταθερός. Οι ευκαιρίες για απόκτηση απολυτηρίου Λυκείου και η φοίτηση σε Α.Ε.Ι. είναι ελάχιστες (Γράφημα 3).

Γράφημα 3

5.2 Ο κρατούμενος ως εκπαιδευόμενος

Στις περισσότερες περιπτώσεις η συμμετοχή των ενηλίκων σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα αποτελεί συνειδητή επιλογή, συνδεδεμένη με αρκετά σαφείς στόχους. Γι' αυτό προσδοκούν από την εκπαίδευση να αποκτήσουν συγκεκριμένες γνώσεις και δεξιότητες, οι οποίες να συνδέονται με τους στόχους τους και να μπορούν να εφαρμοστούν άμεσα στην πράξη. Οι ενήλικοι εκπαιδευόμενοι έχουν ορισμένα χαρακτηριστικά, τα οποία χρειάζεται να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη κατά την εκπαιδευτική διεργασία. Θα προσπαθήσουμε να δούμε πώς αυτά λειτουργούν στο πλαίσιο της εκπαίδευσης μέσα στη φυλακή.

Επίτευξη συγκεκριμένων στόχων

Οι κρατούμενοι που αποφασίζουν να συμμετάσχουν σε ένα πρόγραμμα εκπαίδευσης, το κάνουν, συνήθως, για συγκεκριμένους λόγους, που σχετίζονται με τη φάση ζωής που διανύουν και τις ανάγκες που δημιουργούνται.

Συμμετέχοντας σε προγράμματα εκπαίδευσης και κατάρτισης μέσα στη φυλακή επιδιώκουν (Ρηγούτσου, 2006):

- να προσμετρηθεί ο ευεργετικός υπολογισμός της ποινής
- να καλύψουν το νεκρό χρόνο μέσα στη φυλακή
- να αποκτήσουν εφόδια ώστε να ενταχθούν στην αγορά εργασίας μετά την αποφυλάκιση.
- να καλλιεργήσουν συγκεκριμένα προσόντα και δεξιότητες, ώστε να μπορέσουν να εκπληρώσουν ορισμένους κοινωνικούς ρόλους π.χ. του γονέα, του εργαζόμενου, του πολίτη. Συχνά, οι ίδιοι δηλώνουν: «θέλω να μάθω να διαβάσω για να βοηθάω το παιδί μου στο σχολείο». Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα ενός ανήλικου κρατούμενου, ο οποίος βοηθούσε το μικρότερο αδελφό του στα μαθήματα του σχολείου κατά τη διάρκεια του επισκεπτηρίου.

- να διευρύνουν τα ενδιαφέροντά τους και να ανακαλύψουν μια νέα διάσταση στην πραγματικότητα που τους περιβάλλει αλλά και στον εαυτό τους.

Αποκρυσταλλωμένος χαρακτήρας, προσωπικότητα

Οι εμπειρίες μεταξύ των κρατούμενων είναι ριζικά διαφορετικές. Άλλες εμπειρίες έχει ένας ανήλικος κρατούμενος και άλλες ένας ενήλικος, άλλες ένας άνδρας και άλλες μία γυναίκα, άλλες ένας Έλληνας και άλλες ένας αλλοδαπός, άλλες ένας τοξικομανής και άλλες ένα μη εξαρτημένος κρατούμενος. Ο εκπαιδευτής θα πρέπει να λάβει σοβαρά υπόψη αυτή τη διαφορετικότητα.

Οι κρατούμενοι, επίσης, κουβαλούν τραυματικές εμπειρίες (δυσλειτουργικό οικογενειακό περιβάλλον, φτώχεια, πρόωρη εγκατάλειψη του σχολείου, αδυναμία ένταξης σε υγιές κοινωνικό περιβάλλον, χρήση ουσιών, τέλεση αδικήματος, σύλληψη, επιβολή ποινής, εγκλεισμός) στις οποίες ο εκπαιδευτής δεν πρέπει να υπεισέρχεται με ερωτήσεις και αναφορές στο παρελθόν, αλλά να ζητά τη συνεργασία του επιστημονικού προσωπικού της φυλακής και τη συνεχή επιμόρφωσή του για την κατανόηση της στάσης και της συμπεριφοράς των κρατούμενων καθώς και την αντιμετώπιση των προβλημάτων που παρουσιάζονται κατά την εξέλιξη της διεργασίας και της σχέσης με την εκπαιδευτική ομάδα των εγκλειστών.

Η άσχημη ψυχολογική κατάσταση των κρατούμενων (έλλειψη αυτοεκτίμησης, ευερεθιστότητα, αγχώδεις διαταραχές, αδράνεια, απόσυρση) αποτρέπει την επανασύνδεσή τους με την εκπαιδευτική διαδικασία, επειδή θεωρούν ότι δεν θα μπορέσουν να ανταπεξέλθουν. Συχνά οι εμπειρίες τους από το σχολείο είναι πολύ αρνητικές, γεγονός που τους καθιστά λιγότερο δεκτικούς σε κάθε προσπάθεια συνέχισης της εκπαίδευσής τους. Έτσι, είτε παραιτούνται, είτε αναπτύσσουν

μηχανισμούς άμυνας (αρνητισμό, μετατόπιση του θέματος της συζήτησης, διαστρέβλωση όσων λέγονται, εκλογίκευση, δηλαδή κατασκευή επιχειρημάτων για να πείσουν τον ίδιο τον εαυτό τους ότι αυτό που πιστεύουν είναι το πραγματικά ορθό κ.ά). Είναι γνωστό ότι ο κρατούμενος, για να αμυνθεί, απορρίπτει αυτούς που τον απορρίπτουν, και όχι τον εαυτό του.

Ενεργητική συμμετοχή

Οι κρατούμενοι, όπως και όλοι οι ενήλικοι, επιθυμούν να τους αντιμετωπίσουν ως υπεύθυνους εκπαιδευόμενους, των οποίων η γνώμη λαμβάνεται σοβαρά υπόψη από τον εκπαιδευτή τους κατά τη διεξαγωγή του προγράμματος εκπαίδευσης στο οποίο συμμετέχουν. Υπάρχουν, βέβαια, περιπτώσεις όπου οι εκπαιδευόμενοι κρατούμενοι απεμπολούν την ενηλικιότητά τους, την ωριμότητα και την υπευθυνότητά τους, υιοθετούν παθητικούς ρόλους, υπεκφεύγουν, εκφράζουν αρνητισμό και κάποιες φορές διακόπτουν ή αποχωρούν από την εκπαιδευτική διαδικασία.

Ωστόσο, τις περισσότερες φορές, οι ενήλικοι κρατούμενοι επιδιώκουν να συμμετέχουν ενεργά στην πορεία της εκπαίδευσής τους ή έστω το επιζητούν ενδόμυχα και, επομένως, ανταποκρίνονται όταν τους δοθεί η κατάλληλη ευκαιρία. Ο Alan Rogers αναφέρει εύστοχα για αυτό το ζήτημα (Κόκκος, 2005) ότι : *«ακόμα και η πιο πειθήνια ομάδα ενηλίκων εκπαιδευομένων, ενώ αρκείται τον περισσότερο καιρό στην παθητική εκπαίδευση, σαν να βρισκόταν ξανά στα θρανία, θα επαναστατήσει την κατάλληλη στιγμή εναντίον των εκπαιδευτών, όταν θιγεί υπέρμετρα η ωριμότητά τους».*

Να επισημάνουμε τον ιδιαίτερο κίνδυνο που υπάρχει, ο εκπαιδευτής να «εκμεταλλευτεί» την «παθητικότητα» των εκπαιδευομένων και να μετατρέψει την εκπαιδευτική διαδικασία σε μία τυπική σχολική διαδικασία, όπου ο ίδιος θα νιώθει μεγαλύτερη ασφάλεια.

5.3 Τι σημαίνει η εκπαίδευση για τον κρατούμενο

Ο κρατούμενος, όπως και κάθε ενήλικος, κουβαλά τα βιώματά του, τις εμπειρίες του, τα προβλήματά του (Ρηγούτσου, 2006). Έχει το δικό του δυναμικό και με βάση αυτό καλείται να συμμετάσχει σε μια μαθησιακή διεργασία. Κατά τη διάρκεια της εκπαιδευτικής διαδικασίας ο κρατούμενος καλείται να οικειοποιηθεί ένα χώρο, το χώρο της εκπαίδευσης, ο οποίος είναι διαφορετικός από την υπόλοιπη φυλακή, χώρος πιο φροντισμένος, στον οποίο βρίσκεται με τη θέληση του. Ο χρόνος του επίσης γίνεται πιο δημιουργικός. Στις περισσότερες περιπτώσεις, οι έγκλειστοι έχουν πολύ έντονο το συναίσθημα πως ο χρόνος μέσα στη φυλακή είναι ένας χρόνος χαμένος, ξεριζωμένος από τη ζωή τους.

Για να μάθει ο εκπαιδευόμενος χρειάζεται να αισθανθεί ότι βρίσκεται σε ένα ασφαλές περιβάλλον, να δεσμευτεί και να αισθανθεί ότι η εκπαίδευση γίνεται μια γέφυρα ανάμεσα στο μέσα και το έξω, μια γέφυρα ανάμεσα σε εκείνον και την κοινωνία, αλλά και μία εσωτερική γέφυρα ανάμεσα σ' αυτό που αισθάνεται και τον τρόπο που μπορεί να το εκφράσει.

Ο κρατούμενος, με τη βοήθεια του εκπαιδευτή, προσπαθεί σιγά-σιγά, να επενδύσει στην εκπαίδευσή του με ένα τρόπο διαφορετικό, πιο ουσιαστικό, να την θεωρήσει, δηλαδή, ως το μοναδικό μέσο που θα του επιτρέψει ένα άνοιγμα στην κοινωνία και καλύτερους όρους διαβίωσης, είτε εντός είτε εκτός φυλακής.

Ο εκπαιδευτής είναι αυτός που συνδέει το πριν με το μετά, το μέσα με το έξω, γι' αυτό θα πρέπει να γνωρίζει πολύ καλά το χώρο της φυλακής, έτσι ώστε να κατορθώσει να «προσαρμόσει» την εκπαιδευτική διεργασία στις ανάγκες των εκπαιδευομένων κρατούμενων.

Ο κρατούμενος διοχετεύει το άγχος του, την πίεση που

αισθάνεται σ' έναν εκπαιδευτικό χώρο και, χρησιμοποιώντας τα εργαλεία που του δίνονται, τα μετατρέπει, τα μετουσιώνει σε γνώση. Μ' αυτό τον τρόπο μαθαίνει, δημιουργεί επιλογές και μπορεί να τις υποστηρίξει. Όσα εφόδια και να δώσεις σε κάποιον, αν δεν του μάθεις πώς να τα χρησιμοποιεί δεν θα πραγματοποιήσει ποτέ τις επιλογές του.

Ο κρατούμενος θα πρέπει να αισθανθεί ασφαλής, να οικειοποιηθεί το χώρο και το χρόνο εκπαίδευσης. Θα πρέπει να μετατρέψει το άγχος, την αγωνία, τα στερεότυπα, το φόβο, σε δομή, σε σύμβολα, σε νόημα, σε οριοθέτηση, σε ωριμότητα, σε ευθύνη. Δεν υπάρχουν έτοιμες λύσεις, ο καθένας θα πρέπει να βρει αυτό που του ταιριάζει και να το υποστηρίξει.

Συχνά παρατηρούμε αλλαγή κατά τη διάρκεια εξέλιξης της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Για παράδειγμα, κρατούμενοι

W.IN.NE.R Photo Class

2ο ΣΔΕ Κορδαλού. «Γεώργιος Ζουγανέλης»

οι οποίοι στην αρχή έρχονται καθυστερημένοι στο μάθημα, ατημέλητοι, με πολλές απουσίες, επιθετικοί, στην πορεία γίνονται συνεπείς, έρχονται ιδιαίτερα φροντισμένοι, με καλή διάθεση. Ίσως επειδή καταφέρνουν, έστω και προσωρινά, να μετατρέψουν την εκπαίδευση σ' ένα **«ζωτικό προσωπικό χώρο»**.

6. Προϋποθέσεις για μια αποτελεσματική εκπαίδευση στις φυλακές

Η μάθηση δεν ακολουθεί, μόνο, μια κατεύθυνση, ούτε είναι γραμμική, αλλά είναι χρήσιμη σε μια χρονική ακολουθία, αποτελεί εργαλείο που αποδεικνύει ότι οι κρατούμενοι δεν προσδιορίζονται απόλυτα από τη φυλακή, αλλά είχαν μια ζωή πριν και κάποιοι θα προχωρήσουν και μετά τη φυλακή (Δημητρούλη, 2017).

Με βάση τα χαρακτηριστικά των εκπαιδευομένων στις φυλακές, τις συνθήκες που επικρατούν και το τι συμβολίζει η εκπαίδευση για τους κρατούμενους, πώς μπορεί να οργανωθεί αποτελεσματικά η εκπαίδευση στις φυλακές;

- Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα χρειάζεται να έχει δομή και οργάνωση. Να υπάρχει ο κατάλληλος χώρος και χρόνος για τη διεξαγωγή των προγραμμάτων καθώς και δυνατότητα πρόσβασης των κρατουμένων και έγκαιρης μεταφοράς τους στο διαθέσιμο εκπαιδευτικό χώρο.
- Οι εκπαιδευτικοί στόχοι να είναι σαφείς και να συνδέονται με τις ανάγκες των κρατουμένων. Η καταγραφή και ανάλυση των εκπαιδευτικών αναγκών μπορεί να συμβάλει προς αυτή την κατεύθυνση.
- Ο εκπαιδευτής θα πρέπει να εφαρμόσει τους κατάλληλους τρόπους μάθησης. Η εξατομικευμένη προσέγγιση, προσαρμοσμένη στον τρόπο με τον οποίο ο κάθε εκπαιδευόμενος μαθαίνει, ίσως είναι η πιο ενδεδειγμένη. Η διερεύνηση των προτιμώμενων τρόπων μάθησης μπορεί να γίνεται μέσω συστηματικής παρατήρησης από τον εκπαιδευτή αλλά και από την

εφαρμογή κατάλληλων παιδαγωγικών εργαλείων.

- Ο εκπαιδευτής θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη τις συνθήκες στις οποίες υλοποιείται το πρόγραμμα, καθώς και την κατάσταση την οποία βιώνουν οι κρατούμενοι (προβλήματα σωματικής και ψυχικής υγείας, χρήση ουσιών, προηγούμενες τραυματικές εμπειρίες, πρακτικές δυσκολίες όπως απουσίες λόγω δικαστηρίων, μεταγωγών, πειθαρχικών παραπτώματων, επισκεπτηρίων, αδυναμία προσκόμισης των απαραίτητων εγγράφων για την εγγραφή στο σχολείο κλπ.).
- Οι εκπαιδευόμενοι θα πρέπει να λειτουργήσουν ως ομάδα, της οποίας συντονιστής είναι ο εκπαιδευτής. Ο ενήλικος πείθεται ευκολότερα από τους όμοιους του απ' ό,τι από άλλη πηγή γνώσης. Κατά συνέπεια, η ομαδική συζήτηση είναι μια αποτελεσματική μέθοδος για την αλλαγή των στάσεων και των συμπεριφορών. Η ομαδική εργασία είναι ένα καλό μέσο, για να ενισχυθεί και να διατηρηθεί το κίνητρο των εκπαιδευομένων. Η εργασία στο πλαίσιο της ομάδας αφυπνίζει την ατομική απόδοση και η εργασία που παράγεται από μια ομάδα είναι παρόμοια μ' αυτήν που πραγματοποιείται από τον καλύτερο της ομάδας (Noyé & Riveteau, 1998) αυτής.
- Θα πρέπει να δίνεται η δυνατότητα συνέχισης της εκπαίδευσης των κρατουμένων και σε άλλα εκπαιδευτικά περιβάλλοντα τυπικής ή μη τυπικής εκπαίδευσης, εντός ή εκτός φυλακής κατά τη διάρκεια έκτισης της ποινής τους. Επίσης, να υπάρχει η δυνατότητα συνέχισης της εκπαίδευσης και μετά την αποφυλάκιση.
- Η παρακολούθηση των μαθημάτων να είναι σταθερή (οι μεταγωγές, που παρατηρούνται συχνά, οδηγούν στη διακοπή της παρακολούθησης των μαθημάτων και στη μη ολοκλήρωση των σπουδών των κρατουμένων).

7. Οι εκπαιδευτές στο «εκπαιδευτικό πλαίσιο» της φυλακής

Ο εκπαιδευτής μέσα στη φυλακή θέτει όρια, αποδίδει νόημα και αξία στις εμπειρίες, στις σκέψεις και τα συναισθήματα των εκπαιδευόμενων κρατουμένων, σέβεται και ενδυναμώνει τη διαφορετική πολιτισμική κουλτούρα τους, εξελίσσει τη γνώση, εμπνέει, ανασύρει τη δημιουργική και παραγωγική πλευρά τους. Οι εκπαιδευτές θα πρέπει να είναι προσεκτικοί ως προς τις προσδοκίες τους, καλά πληροφορημένοι για την ομάδα των εκπαιδευόμενων τους, να κατανοούν τους παράγοντες που διαμορφώνουν τις συνθήκες εγκλεισμού και να αναγνωρίζουν την ύπαρξη των διακρίσεων στο σύστημα της φυλακής. Στην πραγματικότητα της ελληνικής φυλακής, οι εκπαιδευτές, συνήθως, μαθαίνουν από τους παλαιότερους συναδέλφους ή ενεργούν από ένστικτο. Ο τρόπος αυτός να διδάσκει κανείς μέσα στη φυλακή επιφυλάσσει κινδύνους που συχνά οδηγούν σε ματαιώση, ακόμα και τους πλέον αφοσιωμένους εκπαιδευτές (Δημητρούλη κ. συν., 2012).

Το ιδρυματικό πλαίσιο της φυλακής δεν προσφέρει τις αναγκαίες συνθήκες για την εκπαίδευση των κρατουμένων με προοπτική. Επομένως, οι εκπαιδευτές οφείλουν να αναπτύσσουν τον εαυτό τους πέρα από τα όρια της εργασίας τους, να διεκδικούν την εξασφάλιση των κατάλληλων συνθηκών που θεωρούνται αυτονόητες σε άλλες εκπαιδευτικές δράσεις εκτός φυλακής, όπως η ύπαρξη χώρου και αναγκαίου εξοπλισμού, η ελεύθερη πρόσβαση στη γνώση (βιβλιοθήκη, εκπαιδευτικά υλικά, διαδίκτυο), η δυνατότητα προσέλευσης των εκπαιδευόμενων στο χώρο εκπαίδευσης, η δυνατότητα προετοιμασίας για την επόμενη εκπαιδευτική συνάντηση.

οι ίσες ευκαιρίες συμμετοχής, η συνέχεια και διάρκεια της εκπαίδευσης και, κυρίως, η αντιμετώπιση της τροχοπέδης των συνεπειών του εγκλεισμού που είναι ο τρίτος, αθέατος, αλλά σημαντικότερος παράγοντας στη σχέση εκπαιδευτών και εκπαιδευομένων (Δημητρούλη, 2017).

Σύμφωνα με τους Noué και Riveteau (1998), τα τρία σημεία που πρέπει να προσέχει συνέχεια ο εκπαιδευτής είναι :

- τα μέλη της ομάδας και τις αντιδράσεις τους
- την καλή διεξαγωγή του προγράμματος
- τον εαυτό του, τις συμπεριφορές και το δικό του τρόπο παρέμβασης

Ο εκπαιδευτής αποτελεί για τον κρατούμενο, ο οποίος λόγω του εγκλεισμού του έχει υποστεί τις συνέπειες αποδόμησης της προσωπικότητάς του (αδράνεια, ιδρυματοποίηση), ένα μοντέλο ταύτισης, ένα γονεϊκό πρότυπο που τον συνδέει με τη ζωή εκτός φυλακής. Ο κρατούμενος θα προσπαθήσει να τον μιμηθεί, να τον υποστηρίξει, αλλά και να συγκρουστεί μαζί του, να τον δοκιμάσει για να δει εάν αντέχει αυτά που ο ίδιος δεν αντέχει στον εαυτό του (θυμό, ενοχές, ντροπή, παραίτηση, ματαίωση).

Η σχέση λοιπόν εκπαιδευτή – εκπαιδευόμενου είναι έντονα φορτισμένη συναισθηματικά, λόγω της ιδιαιτερότητας του χώρου.

Για το λόγο αυτό, ο εκπαιδευτής θα πρέπει να είναι (Ρηγούτσου, 2006):

- Προσεκτικός. Να κρατήσει τη σωστή απόσταση (ούτε πολύ κοντά, ούτε πολύ μακριά) από τον κρατούμενο, προστατεύοντας και τους δύο συγχρόνως. Είναι σημαντικό να μη δημιουργήσει προσδοκίες στον κρατούμενο, στις οποίες δεν θα μπορέσει ν' ανταποκριθεί.

- Συνειδητοποιημένος. Θα πρέπει να είναι σε συνεχή επαφή μ' αυτό που αισθάνεται. Να μην αρνείται τα συναισθήματά του, αλλά να τα αναγνωρίζει για να μπορεί να τα διαχειριστεί, αλλιώς η άρνηση οδηγεί σε προβολές δικών του αναγκών ή συναισθημάτων, στις οποίες εγκλωβίζεται και απομακρύνεται από την πραγματικότητα «του τι συμβαίνει μέσα στην ομάδα».
- Αυθεντικός. Να μη μπαίνει σε ρόλους που δεν τον εκφράζουν (ιδιαίτερα σκληρός ή υπερβολικά ευαίσθητος)
- Οριοθετημένος. Συχνά οι κρατούμενοι προσπαθούν να χειριστούν τον εκπαιδευτή και να τον δοκιμάσουν ζητώντας διάφορα πράγματα, όπως υλικά αγαθά (μολύβια, τετράδια, παπούτσια κλπ.), εξυπηρετήσεις (να μεταφέρει ένα μήνυμα, να καταθέσει στο δικαστήριο) ή μία ιδιαίτερη μεταχείριση σε σχέση με την υπόλοιπη ομάδα. Ο εκπαιδευτής θα πρέπει να ξεπερνά τους χειρισμούς και να κρατά ίσες αποστάσεις απέναντι σε όλους.
- Ευέλικτος. Να είναι σε θέση να διαχειρίζεται αποτελεσματικά κάποια ειδικά και, μερικές φορές, εξαιρετικά δύσκολα θέματα που αναδύονται στο πλαίσιο της ομάδας και οδηγούν σε συγκρούσεις. Είναι σημαντικό ο εκπαιδευτής να έχει κάνει έναν προσεκτικό σχεδιασμό για τις συναντήσεις του με την εκπαιδευτική ομάδα, και παράλληλα, να έχει την ετοιμότητα να τον αλλάξει όποτε χρειάζεται. Είναι παρακινδυνευμένο ο εκπαιδευτής να αναλάβει την εκπαίδευση μιας ομάδας χωρίς προσεκτική προετοιμασία και σχεδιασμό, ανεξάρτητα από το πόσο έμπειρος είναι.
- Σταθερός σε όλη τη διάρκεια της εκπαιδευτικής διεργασίας
Και επιπλέον χρειάζεται:

- να μην λειτουργεί στερεοτυπικά και σύμφωνα με τις προκατασκευασμένες εικόνες που έχει διαμορφώσει σε σχέση με τους κρατούμενους.
- να αναγνωρίζει και να σέβεται την αξιοπρέπεια και τα δικαιώματα των κρατουμένων.
- να αντιλαμβάνεται την ετερογένεια της ομάδας, το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των περισσότερων μελών της και να προσαρμόζει τη διδασκαλία στις συγκεκριμένες συνθήκες.
- να χρησιμοποιεί λόγο απλό και κατανοητό.
- να ακούει με προσοχή το λόγο των κρατουμένων.
- να δείχνει ενδιαφέρον, μέσα στα όρια της σχέσης εκπαιδευτή και εκπαιδευομένων, για τα προβλήματά τους και τους σχετικούς με την προσωπική τους περίπτωση και ιστορία ισχυρισμούς, αποφεύγοντας εμπλοκή και αξιολόγηση (αλήθεια / ψέμα) των ισχυρισμών των κρατουμένων.
- να διαθέτει ικανότητα ανάπτυξης διαλόγου στη διεργασία της ομάδας και αξιοποίησης στοιχείων από την καθημερινότητα που θα ενδιέφεραν τους κρατούμενους, χωρίς όμως προσωπικές αναφορές.

Ο **ρόλος του εκπαιδευτή**, πέρα από το να διδάξει, είναι να κοινωνικοποιήσει τον κρατούμενο, να τον δεσμεύσει, να βελτιώσει την καθημερινή προοπτική του, να του δώσει ένα άνοιγμα, μια συνέχεια, να κάνει τη σύνδεση και με άλλα εκπαιδευτικά προγράμματα ή δικαιώματα που παρέχονται στους κρατούμενους από το ισχύον θεσμικό πλαίσιο (π.χ. παροχή εκπαιδευτικής άδειας).

Με βάση τις παρατηρήσεις αυτές είναι ζητούμενο για τον εκπαιδευτή να εναλλάσσει τις συμπεριφορές του από το ρόλο του καθηγητή-ειδικού στο ρόλο του **εμπυχωτή της ομάδας**. Αποφασίζει για τους διαφορετικούς ρόλους πρώτα,

ανταποκρινόμενος στα χαρακτηριστικά και τις ανάγκες της ομάδας των κρατούμενων. Στη συνέχεια προσφέρει είτε μεγαλύτερη υποστήριξη, είτε μεγαλύτερη ελευθερία σε όσους θεωρεί ότι τη χρειάζονται. (Noyé & Riveteau, 1998).

Οι στόχοι, η μέθοδος, ο τρόπος αξιολόγησης και η παρακολούθηση γίνονται αντικείμενο διαπραγμάτευσης με την ομάδα, οι παιδαγωγικές μέθοδοι επιτρέπουν στους εκπαιδευόμενους να παίξουν ενεργό ρόλο. Στο πλαίσιο αυτό, ο εκπαιδευτής διατηρεί ένα μέρος της εξουσίας του, για να οργανώσει τη στάση του και να συμβάλει όπου χρειάζεται. Αξιοποιώντας τις γνώσεις, την εμπειρία και την προσωπικότητά του μπορεί να συντελέσει στην ουσιαστική πραγμάτωση μιας δημιουργικής εκπαιδευτικής διεργασίας μεταξύ ενηλίκων εκπαιδευομένων.

8. Το έργο του εκπαιδευτή: Μεθοδολογία και τεχνικές

Σύμφωνα με την Πολέμη-Τοδούλου (2003) η λειτουργία της εκπαιδευτικής διαδικασίας εξαρτάται από δύο βασικούς παράγοντες, τη διεργασία της ομάδας και το έργο. Το έργο είναι σημαντικό, γιατί αποτελεί το λόγο για τον οποίο μια ομάδα έχει συγκληθεί και η διεργασία αποτελεί την απαραίτητη διαδικασία για να είναι μια ομάδα λειτουργική. Οι δύο αυτές όψεις είναι άρρηκτα συνδεδεμένες και η εξισορρόπησή τους αποτελεί μέρος του έργου του εκπαιδευτή.

Το έργο του εκπαιδευτή γίνεται αποτελεσματικότερο όταν ακολουθείται συγκεκριμένη μεθοδολογία.

Συγκεκριμένα, απαιτείται :

- Σχεδιασμός των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων. Ο εκπαιδευτής προετοιμάζεται πάντα πριν από το μάθημα.
- Τήρηση «ημερολογίου» εφαρμογής αυτών των δραστηριοτήτων, όπου θα καταγράφονται τα προβλήματα που προκύπτουν στις εσωτερικές σχέσεις της ομάδας και απειλούν τη συνοχή και την αποτελεσματικότητά της. Επίσης, ο τρόπος αντίδρασης των μελών της στις μεταξύ τους σχέσεις. Ο βαθμός αποδοχής των θεμάτων που τίθενται για συζήτηση καθώς και οι δυσκολίες που εμφανίζονται στις σχέσεις εκπαιδευτή – εκπαιδευομένων.
- Αξιοποίηση ενός είδους «αλληλοδιδακτικής» μεθόδου, ενθαρρύνοντας τους εκπαιδευόμενους που μπορούν και διαθέτουν τις κατάλληλες δεξιότητες και ικανότητες να υποστηρίζουν τους συνεκπαιδευόμενους τους στην κατανόηση των μαθημάτων και των ασκήσεων.

- Ενεργητική συμμετοχή των μελών της ομάδας και ιδιαίτερα εκείνων με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο και χαμηλή αυτοεκτίμηση. Εφαρμογή εκπαιδευτικών τεχνικών που ανασύρουν τη βιωματική εμπειρία των μελών και δημιουργούν κίνητρα ενεργητικής συμμετοχής στη μαθησιακή διαδικασία. Τέτοιες τεχνικές είναι ο καταγιοσμός ιδεών, οι ομάδες εργασίας, ο συνδυασμός εισήγησης και ερωτήσεων-απαντήσεων, η συζήτηση, το παιχνίδι ρόλων, η μελέτη περίπτωσης κ.ά. Επιπλέον, η προσέγγιση της εκπαίδευσης μέσα από την τέχνη και την «αισθητική εμπειρία» (Κόκκος, 2010, 2011) αποτελεί μια σημαντική πηγή ενδυνάμωσης των κρατουμένων, κυρίως στη διερεύνηση των αξιών και των πεποιθήσεων τους που είναι δυσλειτουργικές, στην καλύτερη κατανόηση του εαυτού και της πραγματικότητας που τους περιβάλλει.

Οι πρώτες συναντήσεις

Στην πρώτη συνάντηση μιας εκπαιδευτικής διαδικασίας, ο εκπαιδευτής ξεκινά από το να συστηθεί ο ίδιος καθώς και να θέσει το πλαίσιο του προγράμματος, τους στόχους, να εξηγήσει τη διαδικασία (Ρηγούτσου, 2006).

Οι ασκήσεις **γνωριμίας**, στις οποίες συμμετέχει και ο ίδιος ενεργά, μπορούν να διευκολύνουν τους συμμετέχοντες να γνωριστούν μεταξύ τους (βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ). Να επισημάνουμε ότι ο εκπαιδευτής δεν ζητά να μάθει προσωπικά δεδομένα των κρατουμένων και κυρίως το αδίκημα για το οποίο βρίσκονται στη φυλακή, όπως δεν αναφέρεται και ο ίδιος σε πολύ προσωπικά του θέματα.

Στις αμέσως επόμενες συναντήσεις, θα πρέπει να εισαχθούν ή να διευκρινιστούν οι κανόνες που θα ισχύσουν για όλη τη διάρκεια ενός εκπαιδευτικού κύκλου.

Το **εκπαιδευτικό συμβόλαιο** και συγκεκριμένα οι

κανόνες οι οποίοι θα συμφωνηθούν μεταξύ των μελών της εκπαιδευτικής ομάδας, ανάλογα με την περίπτωση, μπορούν να αφορούν :

- στην ώρα που ξεκινά και λήγει κάθε εκπαιδευτική συνάντηση,
- στον τρόπο χρήσης και λειτουργίας του χώρου/της αίθουσας που πραγματοποιείται η εκπαίδευση (καθαριότητα, καλή χρήση των υπάρχοντων Η/Υ, του υπάρχοντος εξοπλισμού, του διαδικτύου κλπ),
- στην απαγόρευση του καπνίσματος ή άλλης δραστηριότητας, η οποία κρίνεται ότι μπορεί να παρεμβαίνει διαλυτικά στην εκπαιδευτική διεργασία,
- στον τρόπο συμμετοχής και στην ευθύνη που αναλαμβάνουν τα μέλη στη διεργασία που αναπτύσσεται. Για παράδειγμα, μπορεί να ζητηθεί να εκφράζουν άποψη, συναίσθημα, να μοιράζονται εμπειρίες κλπ,
- σε θέματα δεοντολογίας, όπως η απαγόρευση λεκτικής ή σωματικής βίας, ο σεβασμός μεταξύ των συνεκπαιδευμένων και του εκπαιδευτή τους, ο σεβασμός στις προσωπικές εμπειρίες που ενδεχομένως κατατίθενται στην ομάδα και η μη κοινοποίησή τους έξω από αυτή κ.ά.

Η διερεύνηση των αναγκών και των επιθυμιών των συμμετεχόντων, καθώς και η αποσαφήνιση των στόχων τους, ατομικών ή ομαδικών, αποτελούν το επόμενο στάδιο. Είναι σημαντικό ο εκπαιδευτής να αφιερώνει τον χρόνο που απαιτείται και να χρησιμοποιεί τα κατάλληλα εργαλεία (παρατήρηση, ερωτηματολόγια κλπ.). Διεργασίες που βιώνονται ως «επιβαλλόμενες» δεν εξελίσσονται λειτουργικά. Συνεπώς, ο εκπαιδευτής χρειάζεται να καταβάλλει κάθε προσπάθεια ώστε η εκπαιδευτική διαδικασία να διαμορφώνεται με τρόπο που να

εξασφαλίζει τη διάθεση για συμμετοχή όλων.

Η ολοκλήρωση της εκπαιδευτικής διαδικασίας

Φώτο: 2^ο Σ.Δ.Ε. Τρικάλων

Οι εκπαιδευτές θα πρέπει να προσέξουν ιδιαίτερα τη λήξη μιας εκπαιδευτικής διαδικασίας, ενός κύκλου σπουδών, ενός εκπαιδευτικού προγράμματος (Ρηγούτσου, 2006). Συγκεκριμένα:

- **Προειδοποιούν** τους κρατούμενους για τη λήξη της συγκεκριμένης εκπαιδευτικής διαδικασίας και αφιερώνουν 1 ή 2 συναντήσεις για τη διαδικασία αξιολόγησης και αποχωρισμού.
- **Δίνουν χρόνο** για να συζητηθούν τα συναισθήματα (π.χ. θυμός, απογοήτευση, ικανοποίηση, ματαιώση). Η λήξη ενός εκπαιδευτικού προγράμματος μέσα στη φυλακή αφήνει ένα μεγάλο **κενό** στους κρατούμενους, το οποίο μπορεί να καλυφθεί με διάφορες δραστηριότητες (π.χ. διάβασμα, αναζήτηση προοπτικής συνέχισης της εκπαίδευσης).
- **Δεν πηγαίνουν στα επισκεπτήρια** μετά τη λήξη του προγράμματος, δεν δίνουν υποσχέσεις, προσωπικά τηλέφωνα στους κρατούμενους, δεν καλλιεργούν

προσδοκίες για τη συνέχεια της σχέσης που έχουν αναπτύξει μέσα από την εκπαίδευση, έξω από εκπαιδευτικά πλαίσια και δομές.

- **Δεν πιέζουν** τους κρατούμενους να συμμετέχουν στη διαδικασία αποχωρισμού, γιατί συχνά **δεν το αντέχουν** (εάν ο κρατούμενος δεν επιθυμεί να συμμετάσχει στην τελετή λήξης ή δεν θέλει να αποχαιρετήσει την ομάδα, ο εκπαιδευτής δεν επιμένει).
- **Συζητούν** με τους κρατούμενους **για την επίτευξη των στόχων του προγράμματος/του κύκλου σπουδών**, έτσι ώστε να συνειδητοποιήσουν και οι ίδιοι τη διαδρομή τους, να αισθανθούν την **αναγνώριση**, καθώς και την **προοπτική** που έχουν με τα νέα δεδομένα (σε τι θα τους χρησιμεύσουν τα εφόδια που έχουν πάρει, τι ελλείψεις έχουν, καθώς και παρατηρήσεις για βελτίωση).
- **Παραπέμπουν** τους κρατούμενους σε άλλες δομές και οργανισμούς, ανάλογα με τις ανάγκες τους.

Επίλογος

Με το συγκεκριμένο οδηγό γίνεται προσπάθεια ενημέρωσης των εκπαιδευτών σχετικά με τη **σύνδεση της εκπαίδευσης με το σύστημα της φυλακής**, και δίνονται ταυτόχρονα κάποιες πρώτες κατευθυντήριες γραμμές και τρόποι προσέγγισης. Η επιλογή των θεμάτων έγινε με βάση την εμπειρία μας από το πεδίο της εκπαίδευσης ενηλίκων στις ελληνικές φυλακές καθώς και από τα αιτήματα και τις ανάγκες των εκπαιδευτών ενηλίκων που έχουν, κατά καιρούς, εκφραστεί και καταγραφεί.

Είναι βέβαιο ότι τόσο η μεθοδολογία όσο και το υλικό θα πρέπει να εμπλουτισθούν με καινούργια δεδομένα, που θα καλύπτουν τις αυξανόμενες ανάγκες στην πορεία εξέλιξης της εκπαίδευσης στις φυλακές.

Η εκπαίδευση των ενήλικων κρατουμένων ως ενήλικων εκπαιδευομένων με πολύ ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και ανάγκες, απαιτεί από την πλευρά του εκπαιδευτή:

- **θετική στάση** προς τη συγκεκριμένη ομάδα εκπαιδευομένων
- **ικανότητα να μεταδίδει γνώσεις** σε συγκεκριμένα γνωστικά αντικείμενα
- **προσωπική ωριμότητα**, έτσι ώστε να ανταποκριθεί στις ιδιαίτερες απαιτήσεις της εκπαίδευσης μέσα στη φυλακή και κυρίως να (υπο)στηρίξει τους κρατούμενους κατά τη διάρκεια της εκπαιδευτικής διαδικασίας.

Βιβλιογραφία

- Αλοσκόφης, Ο. (2016).** Νέες προοπτικές για την τριτοβάθμια εκπαίδευση των κρατουμένων: Η περίπτωση των κρατουμένων του Κ.Κ. Κορυδαλλού. Εισήγηση στο πλαίσιο της συζήτησης *Εκπαίδευση στη φυλακή: Σύγχρονες προοπτικές* (6/10/2016) στην 31^η Πανελλήνια Έκθεση Έργων Κρατουμένων και Προϊόντων Φυλακών, η οποία διοργανώθηκε από τη Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής του ΥΔΑΔ.
- Αρχοντάκη, Ζ. & Φιλίππου Δ. (2003)** *205 βιωματικές ασκήσεις για εμπύχωση ομάδων, ψυχοθεραπείας, κοινωνικής εργασίας, εκπαίδευσης.* Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Δημητρούλη, Κ. (2003)** *Πώς η εκπαίδευση επηρεάζει την πραγματικότητα της φυλακής,* Εισήγηση σε Ημερίδα: «Δεξιότητες Συμβουλευτικής στον τομέα της Τοξικοεξάρτησης». Αθήνα: ΚΕΘΕΑ.
- Δημητρούλη, Κ., Θεμελή, Ό. & Ρηγούτσου Ε. (2008).** Η Εκπαίδευση Ενηλίκων στις φυλακές. Το αποτέλεσμα μιας προσπάθειας στη χώρα μας. Στο Πρακτικά Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου με Διεθνή Συμμετοχή: «*Διά Βίου Μάθηση για την Ανάπτυξη, την Απασχόληση και την κοινωνική συνοχή*», Βόλος, 31 Μαρτίου – 2 Απριλίου 2006. Αθήνα: Γ.Γ.Ε.Ε./ Ι.Δ.ΕΚ.Ε., 199-204.
- Δημητρούλη, Κ., Θεμελή, Ό. & Ρηγούτσου, Ε. (2011).** Εκπαίδευση και συμβουλευτική υποστήριξη κρατουμένων. Στο Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου: «*Εκπαίδευση και Κοινωνική Ένταξη Ευάλωτων Ομάδων*», Θεσσαλονίκη, 24-26/06/2011. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις

Πανεπιστημίου Μακεδονίας, 471- 482.

http://www.uom.gr/media/docs/ekp/conf_2011/PROCEEDINGS_25_6_2011.pdf (10/2/2015).

- Δημητρούλη, Κ., Θεμελή, Ό., & Ρηγούτσου, Ε.** (2012). Φωτίζοντας σκοτεινές κάμαρες: Εργαστήριο ευαισθητοποίησης για την εκπαίδευση στη φυλακή. Στο 4ο Συνέδριο της Επιστημονικής Ένωσης Εκπαιδευτών Ενηλίκων (Ε.Ε.Ε.Ε.) *Καλές Πρακτικές στην Εκπαίδευση Ενηλίκων*, 27 – 29/04/2012, Αθήνα: Επιστημονική Ένωση Εκπαιδευτών Ενηλίκων.
- Δημητρούλη, Κ.** (2017). Ενδυναμώνοντας τη συνέχεια ... εκτός των τειχών. *Καλές εκπαιδευτικές πρακτικές: Κριτική σκέψη και δημιουργικότητα*. 6ο Επιστημονικό Συνέδριο της Επιστημονικής Ένωσης Εκπαίδευσης Ενηλίκων, Αθήνα, 23-25 Ιουνίου 2017.
- Κόκκος, Α.** (2005). *Εκπαίδευση Ενηλίκων, Ανιχνεύοντας το πεδίο*. Αθήνα, Μεταίχμιο.
- Κόκκος, Α.** (2010). Μετασχηματίζουσα μάθηση μέσα από την αισθητική εμπειρία: θεωρητικό πλαίσιο και μέθοδος εφαρμογής. *Εκπαίδευση Ενηλίκων*, 19, 9-13.
- Κόκκος, Α.** (2011). Μετασχηματίζουσα μάθηση μέσα από την αισθητική εμπειρία: η διαμόρφωση μιας μεθόδου. Στο Α. Κόκκος & Συνεργάτες, *Εκπαίδευση μέσα από τις Τέχνες*. Αθήνα: Μεταίχμιο, 71 – 120.
- Μπεζέ, Λ.,** (1991) *Στοιχεία για την ψυχολογία του κρατούμενου*, Χρονικά εργαστηρίου εγκληματολογίας, Πανεπιστήμιο Θράκης, .1.
- Νικολοπούλου, Β., & Δημητρούλη, Κ.** (2011). Η εκπαίδευση σε συνθήκες εγκλεισμού. Φυλακή και σχολείο δεύτερης ευκαιρίας. Στο Π. Ζαγούρα (Επιμ.), *Διεπιστημονικότητα*,

διεταιρικότητα και κοινωνική επανένταξη του νεαρού παραβάτη. Αθήνα – Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 511 – 533.

Νογέ D., Riveteau J. (1998) *Πρακτικός Οδηγός του Εκπαιδευτή*, Αθήνα, Μεταίχμιο

Πολέμη-Τοδούλου, Μ. (2003). *Αξιοποίηση της διεργασίας της ομάδας στην εκπαίδευση ενηλίκων*. Κεφάλαιο 10 του εκπαιδευτικού υλικού για το Πρόγραμμα Εκπαίδευσης Εκπαιδευτών του ΕΚΕΠΙΣ. Αθήνα: ΕΚΕΠΙΣ.

Ρηγούτσου, Ε. (2006) *Μοντέλο εκπαίδευσης κρατουμένων*. Αθήνα, Γενική Γραμματεία Εκπαίδευσης Ενηλίκων.

Ρόγκα, Ε. (2016). Εκπαιδευτικές δομές στα καταστήματα κράτησης και μορφωτικό status των κρατουμένων. Εισήγηση στο πλαίσιο της συζήτησης *Εκπαίδευση στη φυλακή: Σύγχρονες προοπτικές* (6/10/2016) στην 31η Πανελλήνια Έκθεση Έργων Κρατουμένων και Προϊόντων Φυλακών, η οποία διοργανώθηκε από τη Γενική Γραμματεία Αντεγκληματικής Πολιτικής του ΥΛΛΑΔ.

Τσαλικογλου, Φ. (1989) *Μυθολογίες βίας και καταστολής*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Ξενόγλωσση

Bazos, A. & Hausman, J. (2004), *Correctional Education as a Crime Control Program*, UCLA School of Public Policy and Social Research, Department of Policy Studies

Dawn, C., Drapkin, D., Layton Mackenzie, D., & Hickman, L. (2000) *The Effectiveness of Adult Basic*

Education and Life-Skills Programs in Reducing Recidivism A Review and Assessment of the Research in *Journal of Correctional Education*, volume 51, issue 2, June 2000, p. 207-226.

Moore, R. (2011). *The Offender Assessment System (OASys): Development, Validation and Use in Practice*. Paper presented at the Conference "Positionenlichter 2011", Binz, Germany LESSONS LEARNED No.2. *The Workshop Reports of Practice Directorate General for Employment, Social Affairs and Inclusion* European Commission (2012). Bremen: ExOCOP.

Nally, J., Lockwood, S., Taiping, H. & Knutson, K. (2012). The Post-Release Employment and Recidivism among Different Types of Offenders With A Different Level of Education: A 5-Year Follow-Up. Study in Indiana. *Justice Policy Journal* 9.

Newman, A.P., Lewis, W, & Beverstock, C. (1993). *Prison Literacy*. Philadelphia: National Center of Adult Literacy.

Parker, E. A. (1990). The Social-Psychological Impact of a College Education on the Prison Inmate. *Journal of Correctional Education*, 41 (3): 140-146.

<http://www.justice.gov.uk/publications/researchand-analysis/moj>

Vacca, J. S. (2004). Educated Prisoners are less Likely to Return to Prison. *The Journal of Correctional Education*, 55 (4): 297-305.

Συστάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης

Recommendation No. R(89)12 Education in Prison. Council of Europe (1990). Adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 13th October 1989 and explanatory memorandum, 18-31. Strasbourg: Council of Europe.

[http://pjp-eu.coe.int/documents/3983922/6970334/CMRec+\(89\)+12+on+education+in+prison.pdf/9939f80e-77ee-491d-82f7-83e62566c872](http://pjp-eu.coe.int/documents/3983922/6970334/CMRec+(89)+12+on+education+in+prison.pdf/9939f80e-77ee-491d-82f7-83e62566c872)

Recommendation No. R (2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Adopted by the Committee of Ministers on 11 January 2006 at the 952nd meeting of the Ministers' Deputies. (http://www.coe.int/t/dgi/criminallawcoop/Presentation/Documents/European-Prison-Rules_978-92-871-5982-3.pdf)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ενδεικτικές Ασκήσεις⁷

Άσκηση 1 (Γνωριμία)

Οδηγίες

Προτείνω να μάθουμε τα ονόματά μας με έναν ευχάριστο τρόπο.

Ας σηκωθούμε όλοι όρθιοι σχηματίζοντας έναν κύκλο.

Ο πρώτος από αριστερά μου θα ξεκινήσει λέγοντας το όνομά του.

Ο δεύτερος από αριστερά θα επαναλάβει το όνομα του προηγούμενου και θα πει και το δικό του.

Ο επόμενος θα πει το όνομα του πρώτου, του δεύτερου και το δικό του.

Με τον ίδιο τρόπο συνεχίζουμε όλοι.

Σημειώσεις για το συντονιστή

Ο συντονιστής, τελευταίος στη σειρά, λέει τα ονόματα όλων...

Αν κάποιοι συμμετέχοντες ανησυχούν ότι δεν θα θυμούνται όλα τα ονόματα, ο συντονιστής τους καθησυχάζει λέγοντας ότι δεν πρόκειται για άσκηση μνήμης και ότι οι άλλοι θα βοηθήσουν αν χρειαστεί.

Άσκηση 2 (Γνωριμία)

Μέσα-Υλικά

Μια μαλακή μπάλα ή ένα μαξιλαράκι ή άλλο μαλακό αντικείμενο.

Οδηγίες

Προτείνω να σηκωθούμε όρθιοι και να σχηματίσουμε έναν κύκλο. Ένας από την ομάδα θα πετάξει την μπάλα σ' όποιον θέλει, φωνάζοντας τον συγχρόνως με το όνομά του. Αυτός που θα πάρει την μπάλα συνεχίζει με τον ίδιο τρόπο χωρίς να καθυστερεί.

Έχουμε μάθει όλοι τα ονόματα όλων; Ίσως να μην τα θυμόμαστε όλα. Σας προτείνω να δοκιμάσουμε κάτι πιο δύσκολο. Να αλλάξουμε θέσεις και να συνεχίζουμε για λίγο ακόμα.

Σημειώσεις για το συντονιστή

Ο συντονιστής ξεκινάει πρώτος δείχνοντας την άσκηση.

Είναι σημαντικό να συμμετέχουν όλοι. Ο συντονιστής παρατηρεί μήπως υπάρχουν άτομα που δεν τους πετούν την μπάλα και τους την πετά ο ίδιος. Αν οι συμμετέχοντες δε γνωρίζονται καθόλου, όποιος πετάει την μπάλα φωνάζει στην αρχή το δικό του όνομα.

Άσκηση 3 (Ταυτότητα)

Μέσα –Υλικά

Χαρτιά, μολύβια.

Οδηγίες

Προτείνω να φτιάξουμε την ταυτότητα αυτής της ομάδας.

Ας γράψει ο καθένας μας τι χαρακτηρίζει το έργο του στις φυλακές.

Μετά θα το συζητήσουμε.

Άσκηση 4 (Διαδικασία)

Μέσα-Υλικά

Χαρτιά, μολύβια.

Οδηγίες

Προτείνω να σημειώσει ο καθένας μια φράση για το πώς νιώθει αυτή τη στιγμή σε σχέση με:

- Τον εαυτό του
- Τη δουλειά του (δυσκολίες στις φυλακές...)

Έχετε τελειώσει όλοι; Χωριστείτε σε υποομάδες των τριών και μιλήστε για αυτά που έχετε γράψει. Όταν μιλάει κάποιος, οι άλλοι τον ακούνε χωρίς να διακόπτουν. Ο καθένας έχει 10' και στο τέλος μπορείτε να συζητήσετε ελεύθερα για άλλα 10'.

Ας επιστρέψουμε στον κύκλο.

Θα ήθελε κάποιος να μιλήσει ή να «δει» περισσότερο κάποιο από τα θέματα που συζήτησε στην υποομάδα;

Άσκηση 5 (Διαδικασία)

Μέσα-Υλικά

Χαρτιά, χρωματιστοί μαρκαδόροι, μολύβια.

Οδηγίες

Θα χωρίσουμε ένα χαρτί στη μέση και στη μια μεριά θα γράψουμε ή θα ζωγραφίσουμε για τη δουλειά στις φυλακές όπως είναι τώρα. Στην άλλη πλευρά πώς θα θέλαμε να είναι.

Ας πάρουμε τα υλικά που χρειαζόμαστε και ξεκινάμε.

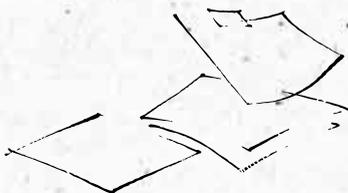
Θα έχουμε 30' στη διάθεσή μας.

Ο χρόνος τελείωσε.

Ας παρουσιάσουμε το έργο μας.

Σημειώσεις για το συντονιστή

Με την άσκηση αυτή αναδύονται θέματα, γι' αυτό πρέπει να προβλεφθεί χρόνος και για ατομική δουλειά. Ο χρόνος των 60' που προτείνουμε αφορά μόνο στην παρουσίαση των έργων και τη συζήτηση γύρω απ' αυτά.

Άσκηση 6 (Αξιολόγηση)

Μέσα-Υλικά

Χαρτιά, μολύβια, πίνακας ανακοινώσεων.

Οδηγίες

Προτείνω να κάνουμε μια αξιολόγηση της ομάδας.

Σημειώστε σε ένα χαρτί το βαθμό ικανοποίησής σας από την ομάδα με κλίμακα από το 1-5, σε σχέση με :

- το κλίμα της ομάδας
- την προσωπική σας συμμετοχή
- την εμπύχωση
- το περιεχόμενο
- τη χρησιμότητα

Ας συγκεντρώσουμε όλα τα αποτελέσματα σε έναν πίνακα και ας συζητήσουμε.

Σημειώσεις για το συντονιστή

Στην εκπαιδευτική ομάδα είναι σημαντικό να γίνει και η αξιολόγηση της δυνατότητας χρήσης των γνώσεων και των δεξιοτήτων που αποκτήθηκαν, όπως και των επιμέρους θεματικών ενοτήτων που δουλεύτηκαν.

Ερωτήσεις για τη συζήτηση :

- Τι παρατηρείτε σε σχέση με τα συνολικά αποτελέσματα και με την κάθε ενότητα χωριστά;
- Όσοι έβαλαν τους μεγαλύτερους ή μικρότερους βαθμούς ικανοποίησης θα ήθελαν να μας μιλήσουν περισσότερο για την αξιολόγησή τους;

